

KARL MARX

**NADNICA,
CIJENA, PROFIT**

Preveo
Žarko Vodinelić

Karl Marx

NADNICA, CIJENA, PROFIT

Biblioteka *SJEĆANJA NA BUDUĆNOST*

Urednik

Damir Mikuličić

Naslov izvornika

Karl Marx

VALUE, PRICE, PROFIT

Prvo izdanje izvornika 1898.

Prava za hrvatski prijevod: IZVORI, 2009.

Nakladnik

IZVORI

Korektura

Jasna Paunović

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

ISBN 978-953-203-328-1

Tiskano u Hrvatskoj / Presita en Kroatio

Zagreb, siječanj 2009.

BILJEŠKA BRITANSKOG IZDAVAČA

Nadnica, cijena, profit je predavanje koje je Karl Marx održao na dva zasjedanja Općeg vijeća Prve internacionale u Londonu 1865. Ovdje je objavljeno u izvornoj verziji, onako kako ga je izgovorio sam Marx i zatim uredila njegova kći Eleanor Marx Aveling. Uvod i bilješke pripremio je Institut Marxa, Engelsa i Lenjina.

SADRŽAJ

Umjesto predgovora hrvatskom izdanju

Uvod

NADNICA, CIJENA, PROFIT

Najava

I. Proizvod i nadnica

II. Proizvod, nadnica, profit

III. Nadnice i novac

IV. Ponuda i potražnja

V. Nadnice i cijene

VI. Vrijednost i rad

VII. Radna snaga

VIII. Proizvodnja viška vrijednosti

IX. Vrijednost rada

X. Profit se ostvaruje prodajom robe prema njezinoj vrijednosti

XI. Različiti dijelovi na koje se raspada višak vrijednosti

XII. Opći odnos profita, nadnica i cijena

XIII. Najvažniji slučajevi pokušaja povišenja nadnica ili opiranja njihovu padu

XIV. Sukob kapitala s radom i posljedice toga sukoba

Prenosimo iz *Le Monde diplomatique*,
hrvatsko izdanje, prosinac 2008.

UMJESTO PREDGOVORA HRVATSKOM IZDANJU

Tekst *Marx u protunapadu* na najbolji način obrazlaže zašto je danas, stoljeće i pol kasnije, izvorni Marx aktualan koliko i onda. Autor teksta je Lucien Sève, s francuskoga prevela Dubravka Celebrini. (Ljubaznošću redakcije *Le Monde diplomatique*).

MARX U PROTUNAPADU

Europske socijalističke stranke dugo su se vremena s prijezirom odnosile prema Marxovim radovima, smatrajući ih “zastarjelim i pojednostavljenim sanjarijama” s kojima treba što prije raskrstiti, a sa sveučilišta su uklonjeni, nakon što su neko vrijeme služili kao osnova za ekonomsku analizu. Danas ponovno pobuđuju zanimanje. Dok neki žele vratiti “moralnost” kapitalizma, Marx se potrudio do kraja razotkriti društvene odnose.

Gotovo su nas uspjeli uvjeriti: povijest je završena, kapitalizam – na opće zadovoljstvo – predstavlja konačan oblik društvene organizacije, “ideološka pobjeda desnice”, premijerova vjera konzumirana je, samo nekoliko nepopravljivih sanjara još uvijek trese zvečku neke druge budućnosti.

Fantastični financijski potres u listopadu 2008. odjednom je otpuhnuo tu duhovnu konstrukciju. U Londonu, *Daily Telegraph* piše: “13. listopada 2008. ostat će u povijesti kao dan kad je britanski kapitalistički sustav priznao svoj neuspjeh.” U New Yorku, demonstranti ispred Wall Streeta nose natpis “Marx je bio u pravu”. U Frankfurtu je jedan izdavač objavio da se prodaja *Kapitala* utrostručila. U Parizu, poznati časopis, u dosjeu na trideset stranica, govori o “razlozima za ponovno rođenje” nečega što smo smatrali definitivno mrtvim. Povijest se ponovno otvara...

Ako uronimo u Marxa, naići ćemo na mnoga otkrića. Rečenice napisane prije stoljeće i pol kao da govore o nama, zadivljujućom oštrinom. Primjerice: “Iz činjenice da je financijska aristokracija diktirala zakone, vodila upravljanje državom, raspolagala svim uspostavljenim vlastima, dominirala javnim mnijenjem u činjenicama i preko tiska, vidimo kako se u svim sferama, od dvora pa sve do zadnje krčme, ponavlja ista prostitucija, ista bezočna laž, ista žeđ za bogaćenjem, ne preko proizvodnje, nego vještim oduzimanjem bogatstva drugih...” Marx je ovdje opisao stanje u Francuskoj uoči revolucije 1848. Imamo se nad čime zamisliti.

No bez obzira na zadivljujuće sličnosti, razlike u epohi onemogućuju bilo kakvo izravno prenošenje. Aktualnost, koja ponovno zapanjuje, Marxove magistralne *Kritike političke ekonomije* i *Kapitala* mnogo je dublja.

REALNA I VIRTUALNA EKONOMIJA

Kako je zapravo došlo do tako velikih razmjera sadašnje krize? Čitajući prevladavajuće stavove, trebalo bi dovesti u pitanje nepostojanost sofisticiranih financijskih proizvoda, nemoć tržišta kapitala da se sami reguliraju, nedostatak moralnosti kod ljudi koji se bave novcem... Ukratko, nedostaci samog sustava uređuju ono što, u odnosu na “realnu ekonomiju”, nazivamo “virtualnom ekonomijom” – kao da upravo nismo imali prilike vidjeti koliko je ona također “realna”.

Međutim, početna kriza ‘subprimea’ nastala je zbog rastuće nestašice novca milijuna američkih kućanstava, zbog zaduživanja u postupku stjecanja vlasništva. A to nas navodi da priznamo da na kraju svega drama onog “virtualnog” ima svoje korijene u “realnom”. A ono “realno” je u ovom slučaju globalizirana cjelina kupovne moći širokih narodnih slojeva. Ispod pucanja spekulativnog balona oblikovanog bujanjem financija, nalazi se univerzalno preuzimanje, od strane kapitala, bogatstva stvorenog radom, a pod tom iskrivljenošću u kojoj je udio koji pripada plaćama smanjen za više od deset bodova – što je golemo smanjenje – nalazi se četvrt stoljeća trpljenja za radnike, u ime neoliberalne dogme.

Nedostatak financijske regulacije, upravljačke odgovornosti, burzovne moralnosti? Naravno. Ali razmišljanje bez tabua navodi nas da

odemo mnogo dalje i da dovedemo u pitanje dogmu koju je ljubomorno čuvao sustav koji je sam po sebi izvan svake sumnje, da promislimo o krajnjem razlogu koji Marx naziva “općim zakonom kapitalističke akumulacije”. Ondje gdje su društveni uvjeti proizvodnje privatno vlasništvo kapitalističke klase, dokazuje on, “sva sredstva kojima je cilj razvijanje proizvodnje pretvaraju se u sredstva dominacije i eksploatacije proizvođača”, žrtvovanog zbog preuzimanja bogatstva od strane posjednika, a ta se akumulacija hrani sama sobom te stoga ima tendenciju da postane bjesomučna. “Akumulacija bogatstva na jednoj strani” nužno s druge strane ima “razmjernu akumulaciju bijede”, iz čega neminovno nastaju premise za snažne trgovinske i bankarske krize. A ovdje se doista radi o nama.

Kriza je izbila u kreditnoj sferi, ali njezina se razorna moć formirala u proizvodnoj sferi, sve manje ravnopravnom razdiobom dodane vrijednosti između rada i kapitala, a tu naglu plimu nije mogao spriječiti sindikalizam s niskom razinom vođe, koji je čak pratio socijaldemokratsku ljevicu koja Marxa smatra krepanim kljusetom. Shvaćamo onda što mogu značiti rješenja za krizu – “moralizacija” kapitala, “regulacija” financija – koja preporučuju političari, upravljači i ideolozi koji su još jučer napadali bilo kakvu sumnju u svemoć liberalizma.

“Moralizacija” kapitala? Parola je to koja zaslužuje nagradu za crni humor. Naime, ako uopće postoji red razmišljanja koji rasplinjuje režim svetosti slobodne konkurencije, onda je to upravo moralno razmišljanje: cinična učinkovitost tu sigurno pobjeđuje. Briga za “etičnošću” je sveopća. Marx je to pitanje riješio u nekoliko redaka predgovora *Kapitalu*: “Ja nipošto ne vidim ružičasto osobu kapitalista i zemljoposjednika”, ali “u mojem razmišljanju, u kojem se razvoj društva kao ekonomske formacije shvaća kao proces prirodne povijesti, pojedinca se ne može smatrati odgovornim za odnose čiji je proizvod, u socijalnom smislu...” Eto zbog čega zasigurno neće biti dovoljno udijeliti nekoliko packi da se “ponovno uspostavi” sustav u kojem profit ostaje jedini kriterij.

Nije riječ o tome da treba biti ravnodušan na moralnu dimenziju stvari. Naprotiv. Ali gledano ozbiljno, problem ne spada u red delinkvencije lopovskih gazda, nesavjesnosti zaluđenih tradera ili pak nepristojnosti pozlaćenih padobrana. Ono što je u kapitalizmu neobranjivo, bez obzira na individualno ponašanje, jest sâm njegov princip: ljudska aktivnost koja

stvara bogatstvo u njemu ima status robe, pa dakle nije tretirana kao svrha po sebi nego kao puko sredstvo. Nema potrebe da čitamo Kanta pa da u tome vidimo trajni izvor amoralnosti sustava.

OBNOVA DRŽAVNE REGULATIVE

Ako doista želimo ekonomski život učiniti moralnim, onda se treba doista uhvatiti ukoštac s onim što ga čini nemoralnim. To naravno ide – ugodno otkriće liberalizma – preko obnove državne regulative. Ali kao osnovu za taj cilj postaviti Sarkozyjevu državu s njezinim fiskalnim štitom za bogate i s privatizacijom pošte, prelazi granice naivnosti – ili licemjerja. Čim se pokušamo suočiti s pitanjem regulacije, neminovno je vratiti se na temeljne društvene odnose – a ovdje nam ponovno Marx daje nezaobilaznu i aktualnu analizu, a to je analiza otuđenja.

U svom prvotnom smislu, postavljenom u jednom od njegovih slavni tekstova iz mladosti, taj pojam određuje prokletstvo koje primorava kapitalističkog zaposlenika da bogatstvo za drugoga proizvodi isključivo proizvodeći svoju vlastitu materijalnu i moralnu bijedu – mora izgubiti svoj život da bi ga dobio. Višestruka nehumanost čija su masovna žrtva današnji zaposlenici, od eksplozije bolesti na radu do burzovnih otpuštanja, idući preko niskih plaća – sve to vrlo grubo ilustrira trajnost njegove analize.

No u svojim zrelim radovima, Marx daje još širi smisao otuđenju: budući da kapital bez prestanka dovodi do korjenitog razdvajanja između sredstava za proizvodnju i proizvođača – tvornice, uredi i laboratoriji ne pripadaju onima koji u njima rade – njihove produktivne i umne aktivnosti prepuštene su anarhiji sustava konkurencije gdje se pretvaraju u tehnološke, ekonomske, političke i ideološke procese koji se ne mogu kontrolirati, u divovske slijepe snage koje ih obuzdavaju i uništavaju.

Ljudi ne stvaraju svoju povijest nego ih njihova povijest stvara. Financijska kriza na užasavajući način ilustrira to otuđenje, jednako kao što to čine ekološka kriza i ono što bi trebalo zvati antropološkom krizom – kriza ljudskog života. Nitko nije želio da do tih kriza dođe, ali svi ih moraju trpjeti.

Iz tog “općeg odricanja” koje je kapitalizam doveo do krajnosti,

neobuzdano izbijaju razorna pomanjkanja dogovorene regulacije. Tako je onaj tko se hvali da “regulira kapitalizam” zasigurno politički šarlatan. Regulacija će zahtijevati mnogo više od državne intervencije, koliko god ona bila neophodna, jer tko će regulirati državu? Za to je potrebno da sredstva za proizvodnju preuzmu materijalni/intelektualni proizvođači koji su napokon priznati za to što jesu, a nisu dioničari: stvaraoci društvenog bogatstva, koji kao takvi imaju nepovredivo pravo da sudjeluju u donošenju upravljačkih odluka, gdje se odlučuje o samom njihovom životu.

U odnosu na sustav, čija očita nesposobnost da se regulira za nas ima golemu cijenu, ako slijedimo Marxa, treba neodložno započeti s prevladavanjem kapitalizma, treba započeti dugi put prema jednoj drugoj društvenoj organizaciji gdje će ljudi, u novim oblicima udruživanja, zajedno nadzirati društvenu moć, koja je poludjela. Sve ostalo je bacanje prašine u oči, dakle tragično rušenje iluzija.

SLOM HOMO ECONOMICUSA

I dalje se ponavlja da Marx, snažan u kritici, nije vjerodostojan kad je riječ o rješenjima, jer je njegov komunizam, “pokušan” na Istoku, temeljito propao. Kao da je poraženi staljinističko-brežnjevlevski socijalizam doista imao nečeg zajedničkog s Marxovom komunističkom vizijom, čiji pravi smisao nitko zapravo i ne pokušava shvatiti, ali je svakako u suprotnosti s onim što se obično misli pod riječju “komunizam”. Naime, posve se drukčije pred našim očima počinje ocrtavati nešto što bi, u autentičnom Marxovu smislu, moglo biti “prevladavanje” kapitalizma u 21. stoljeću.

Ali tu nas zaustavljaju: željeti neko drugo društvo bila bi ubitačna utopija, jer čovjeka se ne može promijeniti. A liberalna misao zna što je “čovjek”: životinja koja to što jest najvećim dijelom izvlači iz gena, a ne iz ljudskog svijeta, računalo koje se pokreće samo svojim pojedinačnim interesom – homo economicus – s kojim je dakle moguće samo društvo privatnih vlasnika u “slobodnoj i neometanoj” konkurenciji.

A ta je misao također doživjela krah. Pod očitim porazom praktičnog liberalizma s manje buke se događa slom teorijskog liberalizma i njegova homo economicusa. Dvostruki slom. Ponajprije znanstveni. U trenutku kad se biologija odvaja od pojednostavnjene prevlasti genetike, u oči upada

naivnost ideje o “ljudskoj prirodi”. Gdje su geni, nekoć najavljivani uz zvukove trube, inteligencije, vjernosti i homoseksualnosti? Koji obrazovani duh može još uvijek vjerovati da je pedofilija, primjerice, urođena?

I etički slom. Jer ono što već godinama propovijeda ideologija pojedinca u konkurenciji, to je dehumanizirajuća pedagogija i programirana likvidacija društvene solidarnosti, ništa manje dramatična od topljenja polarnog leda, to je rušenje civilizacije ludošću lako stečenog novca od koje se možemo samo zacrvenjeti kad najavljuje “moralizaciju kapitalizma”. Ispod povijesnog brodoloma u koji je potonula i u koji nas potapa diktatura financija, dogodio se brodolom liberalnog diskursa o “čovjeku”.

A upravo je u tome najmanje očekivana Marxova aktualnost. Jer taj blistavi kritičar ekonomije je, istim pokretom, inicijator prave revolucije u antropologiji. To je začuđujuće nepoznata dimenzija njegove misli koju ne možemo izložiti u nekoliko rečenica. Ali njegova šesta teza o Feuerbachu izražava njezin duh u dvije rečenice: “Ljudska bit nije apstrakcija vezana uz posebno uzetog pojedinca. U svojoj realnosti, to je skup društvenih odnosa.” U suprotnosti s onim što zamišlja liberalni individualizam, povijesno razvijen “čovjek”, to je čovjekov svijet. Ondje se primjerice – a ne u genomu – nalazi jezik. Ondje imaju ishodište naše više fizičke funkcije, kao što je blistavo pokazao jedan dugo vremena nepoznat marksist koji je bio jedan od velikih psihologa 20. stoljeća – Lev Vygotski – otvorivši tako put jednoj posve drukčijoj viziji ljudske individualnosti.

Dakle, da, možemo promijeniti život. Pod uvjetom da doista promijenimo društvo.

UVOD

Ovo djelo je predavanje što ga je Karl Marx održao na dvama zasjedanjima Općeg vijeća Prve internacionale 20. i 27. lipnja 1865. Okolnosti koje su dovele do tog izlaganja ukratko su sljedeće:

Na zasjedanju Općeg vijeća 4. travnja 1865. John Weston, utjecajni član Općeg vijeća i zastupnik engleskih radnika, predložio je da Opće vijeće raspravlja o sljedećim pitanjima:

1. Može li se društveni i materijalni položaj radničke klase općenito poboljšati povišenjem nadnica?
2. Nemaju li napori sindikata da ishode više nadnice štetan učinak na druge industrijske grane?

Weston je objavio da bi se opredijelio za negativan odgovor na prvo pitanje, a za pozitivan odgovor na drugo pitanje.

Westonov izvještaj objavljen je i razmotren na zasjedanju vijeća 2. i 20. svibnja. U pismu Engelsu od 20. svibnja 1865. Marx se na to osvrće na sljedeći način:

Večeras je održano posebno zasjedanje Internacionale. Stari dobričina, stari ovenis¹ Weston (drvodjelja), iznio je dvije sljedeće postavke koje neprestano brani u *Košnici*² (1) da radnici ne bi imali nikakve koristi od općeg rasta nadnica; (2) da stoga itd. sindikati imaju *štetan* učinak.

Kad bi se prihvatile te dvije postavke, u koje u našem društvu vjeruje samo *on*, bili bismo izvrgnuti ruglu i u vezi s ovdašnjim sindikatima i sa štrajkaškom zarazom koja sad prevladava na Kontinentu. Od mene se, dakako, očekuje da pobijem te postavke. Trebalo je stoga zapravo da za večeras pripremim svoj odgovor, ali sam smatrao kako je važnije da nastavim pisati svoju knjigu³ pa ću se morati osloniti na improvizaciju. Jasno je kako unaprijed znam na što se odnose dvije glavne točke:

1. Da *nadnica* određuje vrijednost robe;
2. Da, ako kapitalisti plaćaju pet umjesto četiri šilinga danas, prodat će svoju

robu za pet umjesto za četiri šilinga sutra (što će im biti moguće zbog porasta potražnje).

Koliko god to bilo besmisleno, jer se tiče samo najpovršnije vanjštine, svejedno nije lako objasniti neznalicama sve ekonomska pitanja što se tu međusobno isprepleću. *Ne može se sažeti cijeli tečaj političke ekonomije u jedan sat. No učinit ću sve što mogu.*

Na zasjedanju 20. svibnja Marx je podvrgnuo Westonova gledišta razornoj kritici, a i predstavnik engleskih sindikata u Općem vijeću Wheeler također je govorio protiv Westona. Marx se nije ograničio na 'improvizaciju' već je iznio protuizlaganje. Na zasjedanju Središnjeg vijeća predloženo je da se objave izlaganja Marxa i Westona. Marx je u vezi s tim napisao Engelsu 24. lipnja sljedeće:

Održao sam predavanje u Središnjem vijeću (možda bi obuhvatilo dva tiskarska arka) o pitanju koje je pokrenuo gospodin Weston u vezi s učinkom općeg rasta nadnica, itd. Prvi dio izlaganja je odgovor na Westonove besmislice; drugi je teoretsko objašnjenje, u mjeri u kojoj su to dopuštale prilike.

Sad se traži da se to tiska. S jedne strane, to bi možda moglo biti korisno, jer su izlaganja povezana s Johnom Stuartom Millom, profesorom Beasleyem, Harrisonom itd. S druge strane, u meni su se javile sljedeće dvojbe: (1) Nije nimalo laskavo imati 'gospodina' Westona za protivnika; (2) u drugom dijelu izlaganje sadrži u krajnje sažetom, ali razmjerno popularnom obliku mnogo toga novog što je unaprijed preuzeto iz moje knjige, ali je istodobno bilo nužno površno prijeći preko mnogo toga. Pitanje je koliko je takvo trčanje pred rudo umjesno?

Izlaganje, međutim, nisu objavili ni Marx ni Engels. Pronađeno je među Marxovim papirima nakon Engelsove smrti i objavila ga je Marxova kći Eleanor Aveling. Na engleskom jeziku objavljeno je pod naslovom *Vrijednost, cijena i profit*, dok je u njemačkom prijevodu naslov glasilo *Nadnica, cijena i profit*.

Ovo djelo, kao što je primijetio sâm Marx, sastoji se od dva dijela. U prvom dijelu Marx, dok kritizira Westona, istodobno u osnovi napada

takozvanu ‘teoriju o fiksnoj količini nadnica’ koju je uglavnom izložio Weston u svom izvještaju, a John Stuart Mill bio njen najistaknutiji pristaša.

Temelj teorije o fiksnoj količini nadnica jest tvrdnja da je kapital koji se može potrošiti u nekom određenom razdoblju za isplatu nadnica određena i nepromjenjiva svota koja se ne može povećati te da se stoga nadnica svakog radnika određuje tako što se ta količina novca podijeli na ukupni broj radnika u zemlji. Iz te bi teorije proizlazilo da je borba radničke klase za povisivanje nadnica beskorisna, pa čak i štetna. Ta je teorija stoga bila oružje u rukama poslodavaca u njihovoj borbi protiv radničkih masa. Od tvrdnje kako nema koristi od ekonomske borbe, ta teorija izravno vodi u poricanje korisnosti političke borbe radnika, borbe protiv kapitalizma, te stoga radnicima propovijeda političku apstinenciju i, u najbolju ruku, političku podložnost skrbništvu i vodstvu buržoazije. Iznoseći takve poglede na zasjedanjima Općeg vijeća, Weston se razotkrio kao, u osnovi, glasnogovornik buržoaskih gledišta. Zbog toga je Marx smatrao nužnim podvrgnuti Westonova gledišta razornoj kritici u posebnom protuizlaganju. Predmet kojim se Marx bavi nije izgubio ni malo svoje aktualnosti u današnjem vremenu. Ideje koje podupiru teoriju o ‘fiksnoj količini nadnica’ i dalje se iznose u više ili manje prikrivenom obliku i to ne čine samo kapitalistički ekonomisti, već i reformistička sindikalna vodstva u svojim argumentima u prilog prihvaćanju smanjivanja nadnica.

U drugom dijelu ove knjige Marx na popularan način iznosi temeljne postavke teorija o vrijednosti i o višku vrijednosti te zaključke što se izvode iz tih teorija. Kao što Marx spominje u svom pismu Engelsu, ovaj dio sadrži tumačenje nekoliko postavaka iz njegove knjige *Kapital* na kojoj je radio u to vrijeme. Iako je taj dio vrlo sažet, svejedno je to sjajan primjer popularnog izlaganja Marxove ekonomske teorije. Proučavanje tog pamfleta još uvijek je najbolji uvod u Marxov *Kapital*.

NADNICA, CIJENA I PROFIT

NAJAVA

Građani,

Prije nego što se pozabavim samim predmetom izlaganja, dopustite mi da iznesem nekoliko uvodnih napomena. Trenutno na Kontinentu vlada prava pošast štrajkova te opći žagor za povišicom nadnica. To pitanje će se pojaviti i na našem kongresu. Vi biste, kao predvodnica Međunarodne udruge, morali utvrditi kakva su vaša uvjerenja s obzirom na to presudno pitanje. Smatrao sam kako mi je stoga dužnost u potpunosti se pozabaviti tim pitanjem, čak i po cijenu toga da stavim vaše strpljenje na ozbiljnu kušnju.

Druga uvodna napomena odnosi se na građanina Westona. Ne samo da je on podnio vama, već je, kako smatra, u interesu radničke klase javno stao u obranu mišljenja za koja zna da su krajnje nepopularna među radničkom klasom. Svi mi moramo odati visoku počast takvom izrazu moralne hrabrosti. Nadam se da će on, usprkos nedotjeranom stilu moga izlaganja, kad budem završio, shvatiti kako se ja slažem s onim što mi se čini pravičnom idejom u temeljima njegovih postavaka. No u njihovu sadašnjem obliku mogu ih jedino smatrati teoretski krivima, a u praksi opasnima.

Stoga ću se sad smjesta prihvatiti posla koji je pred nama.

I. PROIZVOD I NADNICA

Argumentacija građanina Westona temeljila se zapravo na dvjema pretpostavkama: prvo, da je *iznos nacionalnog proizvoda nepromjenjiv*, to jest *konstantna* količina odnosno veličina, kako bi rekli matematičari; drugo, da je *iznos stvarne nadnice*, odnosno nadnice izmjerene količinom robe što se za nju može kupiti, *nepromjenjiv iznos, konstantna* veličina.

Očito je da je njegova prva tvrdnja kriva. Godinu za godinom ustanovit ćete da vrijednost i količina proizvoda rastu, da proizvodne snage rada u zemlji rastu te da se količina novca nužna da održi u optjecaju tu rastuću proizvodnju neprestano mijenja. Što vrijedi na kraju godine i za različite godine koje se međusobno uspoređuju, vrijedi za svaki prosječan dan u godini. Iznos, odnosno veličina nacionalnog proizvoda neprestano se mijenja. To nije *konstantna*, nego *varijabilna* veličina; i to je nužno ne samo zbog promjena u napučenosti, nego i zbog neprestane promjene u *akumulaciji kapitala* i u *proizvodnim snagama rada*. Savršeno je točno, ako bi danas *porasla opća razina nadnica*, da taj porast, kakve bi god mogle biti njegove krajnje posljedice, *sam po sebi* ne bi *smjesta* promijenio opseg proizvodnje. Taj bi porast, za početak, krenuo iz postojećeg stanja stvari. No ako je *prije* porasta nadnice nacionalni proizvod bio *varijabilan*, a ne *nepromjenjiv*, bit će i dalje varijabilan, a ne nepromjenjiv i *nakon* porasta nadnice.

No pretpostavimo da je opseg nacionalne proizvodnje *konstantan*, a ne *varijabilan*. Čak bi i tada ono što naš prijatelj Weston smatra logičkim zaključkom svejedno ostalo samo proizvoljna tvrdnja. Ako imam neki određeni broj, recimo osam, apsolutne granice toga broja ne sprečavaju njegove sastavne dijelove da mijenjaju svoje *relativne* granice. Ako profit iznosi šest, a nadnica dva, nadnica bi mogla porasti na šest, a profit se spustiti na dva, no ukupni iznos svejedno bi ostao osam. Stoga nepromjenjivi opseg proizvodnje ni u kom slučaju ne bi dokazivao da je iznos nadnica nepromjenjiv. Kako onda naš prijatelj Weston dokazuje tu nepromjenjivost? Samo svojom tvrdnjom.

No čak i ako bismo prihvatili njegovu tvrdnju, ona bi se mogla

prihvatiti s obiju strana, a on joj prilazi samo iz jednog pravca. Ako je iznos nadnice konstantna veličina, ne može niti rasti niti se smanjivati. Ako, dakle, radnici, namećući privremeni rast nadnica, djeluju nerazborito, kapitalisti ne bi, namećući privremeni pad nadnica, djelovali ništa manje nerazborito. Naš prijatelj Weston ne poriče da u određenim okolnostima radnici *mogu* nametnuti rast nadnica, no budući da se iznos nadnice po svojoj prirodi ne mijenja, mora slijediti reakcija. S druge strane, on također zna da kapitalisti *mogu* nametnuti pad nadnica te da, uistinu, to neprestano pokušavaju učiniti. U skladu s načelom trajnosti nadnice, reakcija mora uslijediti jednako kao i u prethodnom slučaju. Stoga bi radnici, reagirajući protiv pokušaja snižavanja ili samog čina snižavanja nadnice, postupili ispravno. Oni bi stoga djelovali ispravno tako što bi nametali *rast nadnice*, jer je svaka *reakcija* na snižavanje nadnice *akcija* za povišenje nadnice. Stoga se upravo prema načelu *konstantnosti nadnice* samoga građanina Westona radnici moraju u određenim okolnostima udruživati i boriti se za porast nadnice.

Ako on ne prihvaća taj zaključak, onda mora odustati od pretpostavke iz koje zaključak proizlazi. Ne smije govoriti da je iznos nadnice *konstantna veličina*, već mora reći da, iako taj iznos ne može i ne smije *rasti*, može i mora *padati* kad god kapitalu odgovara taj pad. Ako kapitalistu odgovara da vas hrani krumpirom umjesto mesom i zoblju umjesto pšenicom, morate prihvatiti njegovu volju kao zakon političke ekonomije i podvrgnuti joj se. Ako je u jednoj zemlji razina nadnice viša nego u nekoj drugoj, na primjer u Sjedinjenim Američkim Državama u odnosu prema Engleskoj, morate objasniti tu razliku u razini nadnice razlikom između volje američkog kapitalista i volje engleskog kapitalista, a takvom metodom u velikoj mjeri bi se pojednostavnilo ne samo proučavanje ekonomskih pojava, nego i svih drugih pojava.

No čak i tada bismo mogli upitati *zašto* se volja američkog kapitalista razlikuje od volje engleskog kapitalista? A da biste odgovorili na to pitanje, morate izaći izvan domene *volje*. Neki svećenik bi mi mogao reći da je Božja volja jedno u Francuskoj, a drugo u Engleskoj. Ako ga zamolim da mi objasni to dvojstvo volje, mogao bi se drznuti odgovoriti kako je Božja volja imati jednu volju u Francuskoj, a drugu volju u Engleskoj. No naš prijatelj Weston svakako bi posljednji iznio argument kojim bi se tako potpuno poricala svaka razboritost.

Volja kapitalista svakako je da uzme što je više moguće. Mi ne smijemo razglabati o njegovoj volji već moramo istražiti njegovu moć, granice te moći i prirodu tih granica.

II. PROIZVOD, NADNICA, PROFIT

Izlaganje koje nam je nam je pročitao građanin Weston moglo bi se izraziti vrlo sažeto.

Sve njegovo rasuđivanje svodi se na sljedeće: Ako radnička klasa prisili kapitalističku klasu da joj plati pet šilinga umjesto četiri šilinga u obliku novčane nadnice, kapitalist će u obliku robe vratiti vrijednost od četiri šilinga umjesto pet šilinga. Radnička klasa morala bi platiti pet šilinga za ono za što je prije porasta nadnica kupila za četiri šilinga. No zašto je tome tako? Zašto bi kapitalist vratio robnu vrijednost od samo četiri šilinga za nadnicu od pet šilinga? Zato što se iznos nadnice ne mijenja. No zašto je taj iznos u robnoj vrijednosti upravo četiri šilinga? Zašto nije tri, dva ili neki drugi iznos? Ako granicu iznosa nadnice određuje nekakav ekonomski zakon, koji ne ovisi ni o volji kapitalista ni o volji radnika, onda je građanin Weston prije svega morao iznijeti taj zakon i dokazati ga. Morao je, osim toga, dokazati da iznos nadnice koji se stvarno isplaćuje u svakom danom trenutku uvijek točno odgovara nužnom iznosu nadnica te da nikad ne odstupa od toga. Ako se, s druge strane, određena granica iznosa nadnica temelji samo na *pukoj volji* kapitalista ili je omeđena granicama njegove pohlepe, onda je to proizvoljna granica. U njoj u tom slučaju ne postoji nikakva nužnost. Ona se može promijeniti *voljom* kapitalista pa se prema tome može promijeniti i *protivno* njegovoj volji.

Građanin Weston ilustrirao vam je svoju teoriju primjerom u kojemu se u zdjeli što sadrži određenu količinu juhe kojom treba nahraniti određeni broj ljudi neće povećati količina juhe time što bi se proširile žlice. No neka se ne ljuti što mi se njegova ilustracija čini prilično naivnom. Podsjetila me je donekle na usporedbu kojom se nekoć poslužio Menenije Agripa. Kad je rimski puk bio ustao protiv rimskih plemića, plemić Agripa rekao im je da plemićki želudac hrani pučke udove političkog tijela. Agripa je, međutim, propustio pokazati kako se to udovi jednog čovjeka mogu nahraniti tako što će se napuniti želudac nekoga drugoga. Građanin Weston je, pak, sa svoje strane zaboravio kako se zdjela iz koje jedu radnici puni ukupnim proizvodom društvenog rada te kako ih u tome da iz nje zagrabe malo više ne sprečava ni uskoća zdjele ni oskudnost njezina sadržaja, već samo sitnoća

njihovih žlica.

Uz pomoć kakve je lukavštine kapitalist u stanju za pet šilinga uzvratiti vrijednost od četiri šilinga? Tako što će povisiti cijenu robe koju prodaje. No zar povišenje i, općenitije, promjena cijene robe, odnosno robne cijene same po sebi, ovise o pukoj volji kapitalista? Ili su, baš naprotiv, potrebne određene okolnosti koje bi omogućile da se ta volja izrazi? Ako ne bi bilo tako, onda bi usponi i padovi, odnosno neprestane fluktuacije tržišnih cijena, postale nerješiva zagonetka.

Budući da pretpostavljamo kako se nije pojavila baš nikakva promjena u proizvodnim snagama rada, ni u količini uloženog kapitala i rada ni u vrijednosti novca kojim se procjenjuje vrijednost proizvoda, već se *samo promijenila razina nadnice*, kako je moguće da *povišenje nadnice* utječe na *cijenu robe*? Samo tako što bi utjecalo na stvarni odnos između ponude te robe i potražnje za njom.

Sasvim je točno da, promatrano u cjelini, radnička klasa troši i da mora trošiti svoj prihod na *živežne namirnice*. Opći porast razine nadnica stoga bi izazvao porast potražnje za *živežnim namirnicama* i prema tome porast *tržišnih cijena* tih sredstava. Kapitalisti koji proizvode te živežne namirnice dobili bi naknadu za više nadnice povišenjem tržišnih cijena svoje robe. No kakva je situacija s drugim kapitalistima koji *ne* proizvode živežne namirnice? I ne smijete pomišljati da je njih samo nekolicina. Ako uzmete u obzir da petina pučanstva potroši dvije trećine društvenog proizvoda – a jedan zastupnik u Donjem domu parlamenta čak je nedavno izjavio kako je riječ o samo sedmini pučanstva – shvatit ćete koliki golemi dio društvenog proizvoda otpada na proizvodnju luksuzne robe ili se *razmjenjuje* za luksuznu robu te kolika se golema količina samih živežnih namirnica mora uludo rasuti na sluge, konje, mačke itd., a kao što znamo iz iskustva, to rasipanje se uvijek u velikoj mjeri ograničava kad rastu cijene živežnih namirnica.

U kakvom bi se, dakle, položaju našli oni kapitalisti koji *ne* proizvode živežne namirnice? Oni ne bi mogli nadoknaditi *pad profitne stope*, koji bi bio posljedica općeg rasta nadnica, *porastom cijene svoje robe*, jer ne bi porasla potražnja za tom robom. Njihov prihod bi se smanjio i iz tog smanjenog prihoda oni bi morali platiti više za istu količinu skupljih

živežnih namirnica. Ali to ne bi bilo sve. Budući da bi se njihov prihod smanjio, oni bi imali manje novca za kupnju luksuzne robe te bi se stoga istodobno smanjila potražnja za objema vrstama robe. Posljedica tog smanjenja potražnje bila bi pad cijena njihove robe. Stoga bi u tim gospodarskim granama *pala profitna stopa*, ne samo u jednostavnom odnosu prema općem rastu razine nadnica, već i u složenom odnosu prema općem rastu nadnica, rastu cijena živežnih namirnica i padu cijena luksuzne robe.

Kakve bi bile posljedice *te razlike u profitnim stopama* kapitala uloženog u različite gospodarske sektore? Jasno, bile bi to posljedice koje se općenito javljaju kad se iz bilo kojeg razloga pojave razlike u *prosječnoj profitnoj stopi* u različitim proizvodnim sektorima. Kapital i rad počeli bi prelaziti iz manje unosnih u unosnije proizvodne grane i taj bi proces trajao dok ponuda u jednom gospodarskom sektoru ne bi porasla sukladno povećanoj potražnji, dok bi u drugim sektorima opala u skladu s padom potražnje. *Kad bi se ta promjena ostvarila, opća profitna stopa* opet bi se *izjednačila* u različitim sektorima. Budući da je cijeli poremećaj izvorno proizašao samo iz promjene u odnosu između potražnje i ponude različitih vrsta robe, nestankom uzroka nestala bi i posljedica pa bi se *cijene* uravnotežile na svojoj prvobitnoj razini. Umjesto da se ograniči na neke gospodarske sektore, *pad profitne stope* koji bi proizašao iz porasta nadnica postao bi *opća pojava*. Kao što smo pretpostavljali, ne bi bilo nikakve promjene u proizvodnim snagama rada ni u ukupnom iznosu proizvodnje, već bi *taj određeni iznos proizvodnje promijenio svoj oblik*. Veći dio proizvoda poprimio bi oblik živežnih namirnica, a manji dio oblik luksuzne robe ili, što bi bilo jedno te isto, manji dio bi se mijenjao za stranu luksuznu robu te bi se trošio u svom izvornom obliku. Odnosno, što bi se opet svelo na isto, veći dio domaćeg proizvoda mijenjao bi se za strane živežne namirnice, umjesto za luksuznu robu. Opći porast nadnične stope rezultirao bi, stoga, nakon privremenog poremećaja tržišnih cijena, samo općim padom profitne stope a da pri tom ne bi bilo nikakve trajne promjene u cijenama robe.

Ako bi mi netko prigovorio kako sam u prethodnoj argumentaciji pretpostavio da će se cijeli višak nadnica potrošiti na živežne namirnice, odgovorit ću na to kako sam zapravo uzeo najpovoljniju pretpostavku za mišljenje građanina Westona. Ako bi se višak nadnica trošio na predmete

koji prethodno nisu ulazili u potrošnju radnika, ne bi bilo potrebno dokazivati stvarni porast njihove kupovne moći. No budući da taj višak proizlazi samo iz porasta nadnica, porast njihove kupovne moći mora točno odgovarati padu kupovne moći kapitalista. *Ukupna potražnja* za robom ne bi stoga *porasla*, već bi se *promijenili* sastavni dijelovi te potražnje. Porast potražnje na jednoj strani imao bi kao protutežu pad potražnje na drugoj strani. Budući da bi stoga ukupna potražnja ostala nepromijenjena, nikakva promjena ne bi se mogla pojaviti u tržišnim cijenama robe.

Stoga se suočavate sa sljedećom dilemom: ili se višak nadnica jednako troši na sve predmete potrošnje – a u tom se slučaju porast potražnje među radničkom klasom mora izravnati smanjenjem potražnje među kapitalističkom klasom – ili se troši samo na neke predmete čija će tržišna cijena privremeno porasti. Tada bi profitna stopa u nekim gospodarskim granama porasla, a u drugima bi pala, što bi izazvalo promjenu u raspodjeli kapitala i rada, a to bi trajalo dok se u jednom dijelu gospodarstva ponuda ne poveća i uskladi s povećanom potražnjom, a u drugome ne smanji i tako uskladi s padom potražnje. Prema prvoj pretpostavci, ne bi bilo nikakve promjene u robnim cijenama. Prema drugoj pretpostavci, nakon određenog fluktuiranja tržišnih cijena, razmjerenosti vrijednosti robe vratile bi se na prijašnju razinu. Prema objema pretpostavkama, opći rast razine nadnica naposljetku će samo rezultirati općim padom profitne stope.

Kako bi u vama probudio sile mašte, građanin Weston zatražio je da se zamislite nad teškoćama koje bi izazvao opći porast nadnica u engleskom poljodjelstvu s devet šilinga na 18 šilinga. Zamislite, uskliknuo je, koliko bi naglo porasla potražnja za živim namirnicama, nakon čega bi užasno porasle cijene tih proizvoda! No svi vi znate da prosječne nadnice radnika u američkom poljodjelstvu iznose dvostruko više od radnika u engleskom poljodjelstvu, iako su cijene poljodjelskih proizvoda niže u Sjedinjenim Državama nego u Ujedinjenom Kraljevstvu, dok su opći odnosi kapitala i rada u Sjedinjenim Državama isti kao u Engleskoj, a godišnji iznos proizvodnje u Sjedinjenim Državama mnogo manji nego u Engleskoj. Zašto onda naš prijatelj zvoni na uzbunu? Samo zato da bi nam skrenuo pažnju s pravog pitanja. Izenadni porast nadnica s devet na 18 šilinga značio bi iznenadni rast za sto posto. Dakako, mi uopće ne razgovaramo o tome je li moguć iznenadni porast opće razine nadnica u Engleskoj za sto posto. Nas

se uopće ne tiče *veličina* tog porasta, što u svakoj praktičnoj situaciji mora ovisiti o konkretnim okolnostima i biti u skladu s tim okolnostima. Moramo se samo zapitati kakav će učinak imati opći porast nadnica, čak i ako je ograničen na samo jedan posto.

Odbacivši tako izmišljeni stopostotni rast prijatelja Westona, predlažem da se prisjetite stvarnog porasta nadnica koji se pojavio u Velikoj Britaniji između 1849. i 1859. godine.

Svima vama dobro je poznat zakon o desetosatnom radnom danu ili, točnije rečeno, zakon o desetipolsatnom radnom danu, koji je uveden 1848. godine. Bila je to jedna od najvećih ekonomskih promjena kojih smo bili svjedocima. Zakon je izazvao nagli i prisilni rast nadnica, i to ne u nekim sitnim lokalnim poslovima, već u glavnim gospodarskim sektorima uz pomoć kojih Engleska vlada svjetskim tržištima. Taj se rast nadnica dogodio u krajnje nepovoljnim okolnostima. Doktor Ure, profesor Senior⁴ i svi drugi službeni ekonomski glasnogovornici srednje klase *dokazivali su*, i moram reći da su ti dokazi bili na mnogo čvršćim temeljima od onih našeg prijatelja Westona, kako će to biti posmrtno zvono engleskom gospodarstvu. Oni su dokazivali kako se to ne svodi samo na obični porast nadnica već su tvrdili kako je taj porast nadnica pokrenut smanjenjem količine uloženog rada i kako se upravo temelji na tom smanjenju. Oni su tvrdili kako je dvanaesti radni sat koji vi želite oteti kapitalistu upravo jedini sat iz kojega on izvlači svoj profit. Prijetili su da će nastupiti smanjenje akumulacije, rast cijena, gubitak tržišta, stagnacija proizvodnje, što će imati posljedice na nadnice,⁵ potpuna propast. Oni su zapravo proglasili kako su zakoni o maksimumu⁵ Maximilliana Robespierrea sitnica u usporedbi s tim; u određenom smislu imali su i pravo. No kakav je bio rezultat toga? Porast novčanih nadnica tvorničkih namještenika usprkos skraćanju radnog dana, veliki porast broja ljudi zaposlenih u tvornicama, neprekidan pad cijena njihovih proizvoda, čudesan razvoj proizvodnih snaga njihova rada te dotad neviđeno trajno širenje tržišta za njihovu robu. Na sastanku Društva za promicanje znanosti u Manchesteru čuo sam na svoje uši kako je gospodin Newman priznao da su on, doktor Ure, Senior i svi ostali službeni zagovornici ekonomske znanosti imali krivo, dok je instinkt puka bio ispravan. Spominjem gospodina W. Newmarcha, jer on zauzima istaknuto mjesto u ekonomskoj znanosti kao jedan od autora i urednik *Povijesti cijena* gospodina Thomasa

Tookea, tog veličanstvenog djela u kojemu se prati povijest cijena od 1793. do 1856. godine. Kad bi fiksna ideja našeg prijatelja Westona o fiksnom iznosu nadnica, fiksnoj količini proizvoda, fiksnoj razini proizvodne snage rada, fiksnoj i trajnoj volji kapitalista i svi ostali oblici njegove fiksiranosti i konačnosti bili točni, zle slutnje profesora Seniora bile bi ispravne, a krivo bi imao Robert Owen, koji je već 1816. proglasio da je opće ograničavanje trajanja radnog dana prvi pripremni korak prema emancipaciji radničke klase te je usprkos općim predrasudama uveo tu mjeru na vlastitu ruku u svojoj predionici pamuka u New Lanarku.

Upravo u tom istom razdoblju u kojemu je uveden zakon o desetosatnom radnom danu, iz čega je proizašao rast nadnica, u Velikoj Britaniji je nastupio *opći rast nadnica u poljodjelstvu* zbog razloga koje bi bilo neumjesno ovdje nabrajati.

Iako to nije potrebno učiniti za moj neposredni cilj, iznijet ću nekoliko uvodnih primjedaba kako vas ne bih naveo na krivi zaključak.

Ako je netko imao tjednu nadnicu od dva šilinga te ako bi mu poslije nadnica narasla na četiri šilinga, *stopa* porasta bi bila sto posto. Moglo bi se učiniti kako je to sjajno, ako je ovako izraženo u obliku porasta *stope*, premda bi *stvarni iznos nadnice*, četiri šilinga tjedno, svejedno ostao bijedno malen, sitnica, crkavica. Ne smijete zato sebi dopustiti da vas ponesu ti naizgled golemi postoci porasta nadnica. Uvijek se morate pitati: koliki je bio *početni iznos*?

Osim toga, bit će vam jasno, ako deset radnika dobiva svaki po dva šilinga tjedno, pet radnika po pet šilinga, a još pet radnika po 11 šilinga, da 20 radnika ukupno dobiva stotinu šilinga, odnosno pet funta sterlinga tjedno. Ako bi *ukupni iznos* njihovih tjednih nadnica porastao za, recimo, 20 posto, svota bi se povećala sa pet na šest funta. Uzeto u prosjeku, mogli bismo reći da je *opća nadnična stopa* porasla za 20 posto, iako se zapravo nadnice deset radnika nisu promijenile, nadnice jedne skupine od pet radnika porasle su samo s pet na šest šilinga, a nadnice preostale petorice sa 55 na 70 šilinga.⁶ Položaj polovice radnika ne bi se uopće poboljšao, poboljšanje položaja jedne četvrtine njih jedva bi se primijetio, a samo bi preostala četvrtina istinski bolje prošla. No svejedno, ako se promatra *u prosjeku*, ukupni iznos nadnica tih 20 ljudi porastao bi za 20 posto, a što se tiče ukupnog kapitala

koji ih zapošljava i cijena robi koju oni proizvode, bilo bi to sasvim isto kao da su svi oni dobili jednak udio u prosječnom porastu nadnica. U slučaju, pak, radnika u poljodjelstvu, gdje je razina nadnica vrlo različita u različitim grofovijama Engleske i Škotske, ta povišica odnosila se na njih vrlo nejednoliko.

Naposljetku, u razdoblju u kojemu je nastupio rast nadnica djelovali su proturječni utjecaji, na primjer novi porezi koji su uvedeni za vrijeme ruskog rata⁷ masovno rušenje nastambi poljodjelskih radnika i tako dalje.

Budući da sam toliko toga pretpostavio, mogu još ustvrditi kako je od 1849. do 1859. godine prosječna nadnična stopa u poljodjelstvu Velike Britanije *porasla oko 40 posto*. Mogao bih vam dati obilje primjera u potvrdu svoje tvrdnje, ali mislim da je za ovu svrhu dovoljno uputiti vas na savjesno i kritički intonirano predavanje pod naslovom *Snage koje se upotrebljavaju u poljodjelstvu* koje je 1860. održao pokojni John C. Morton u u Londonskoj umjetničkoj udruzi. Gospodin Morton navodi podatke iz računa i drugih mjerodavnih dokumenata koje je prikupio od oko stotinu zemljoposjednika u 12 škotskih i 35 engleskih grofovija.

Prema mišljenju našeg prijatelja Westona, a pogotovo ako se to poveže s istodobnim rastom nadnica tvorničkih radnika, morale su naglo porasti cijene poljodjelskih proizvoda u razdoblju od 1854. do 1859. No što se zapravo dogodilo? Usprkos ruskom ratu i uzastopnim lošim žetvama od 1854. do 1856., prosječna cijena pšenice, što je glavni poljodjelski proizvod u Engleskoj, pala je s oko tri funte po kvarti⁸ u razdoblju od 1838. do 1848. na oko dvije funte i 10 šilinga po kvarti u razdoblju od 1848. do 1858. godine. To znači da je cijena pšenice pala više od 16 posto, dok su istodobno nadnice u poljodjelstvu porasle u prosjeku 40 posto. U istom razdoblju, ako usporedimo kraj s početkom razdoblja, odnosno 1859. godinu s 1849. godinom, prema službenim podacima broj kroničnih siromaha smanjio se s 934.419 na 869.470, što je manje za 73.949. Priznajem, to je malen pad siromaštva, koji se k tome izgubio u godinama što su slijedile, ali je svejedno nekakav pad.

Moglo bi se primijetiti da se zbog ukidanja žitnih zakona⁹ uvoz žitarica više nego udvostručio u razdoblju od 1849. do 1859. u usporedbi s razdobljem od 1838. do 1848. godine. No kakve to ima veze? Sa stajališta

građanina Westona, očekivalo bi se da je ta iznenadna, golema i neprestano rastuća potražnja za žitaricama sa stranih tržišta morala natjerati cijene tamošnjih poljodjelskih proizvoda u stravične visine, jer je posljedica povećane potražnje uvijek ista, bilo da je izvor te potražnje vanjski bilo unutrašnji. No što se zapravo dogodilo? Osim u nekoliko godina u kojima je podbacila žetva, u cijelom tom razdoblju je pogubni pad cijene žitarica bio je neprestana tema zapomaganja u Francuskoj; Amerikanci su bili ponukani opet iznova spaljivati višak svoje ljetine, a Rusija je, ako možemo vjerovati gospodinu Urquartu¹⁰, poticala građanski rat u Sjedinjenim Američkim Državama, jer su Jenkiji svojom konkurencijom na europskim tržištima uništili izvoz ruskih poljodjelskih proizvoda.

Svedena na svoj apstraktni oblik, tvrdnja građanina Westona izgledala bi ovako: svaki porast potražnje javlja se uvijek u ovisnosti o zadanoj količini proizvoda. Porast potražnje stoga ne može nikad povećati ponudu traženih predmeta, već samo utjecati na porast njihovih novčanih cijena. No i najpovršnije promatranje pokazuje da će povećana potražnja u nekim slučajevima ostaviti tržišne cijene robe potpuno nepromijenjenima, dok će u drugim slučajevima izazvati privremeni porast tržišnih cijena, nakon čega će uslijediti porast ponude te zatim pad cijena na njihovu početnu razinu, a u mnogim slučajevima i ispod njihove početne razine. To što bi porast potražnje proizlazio iz povećanih nadnica ili iz nekog drugog uzroka, ne utječe nimalo na promjenu uvjeta dotičnog problema. Sa stajališta građanina Westona, tu opću pojavu bilo je jednako toliko teško objasniti kao i pojavu koja bi nastala u izuzetnim okolnostima u kojima rastu nadnice. Stoga njegova argumentacija nema nikakve posebne veze s predmetom koji razmatramo. Ona je samo bila izraz njegove zbunjenosti pred pokušajem objašnjenja zakona po kojima porast potražnje izaziva porast ponude, a ne krajnji porast tržišnih cijena.

III. NADNICE I NOVAC

Drugi dan rasprave naš je prijatelj Weston zaodjenuo svoje stare tvrdnje u novo ruho te je rekao: Ovisno o općem rastu novčanih nadnica, više će novca biti potrebno za isplatu istih nadnica. Budući da je količina novca *fiksna*, kako se tom točno određenom količinom novca mogu isplatiti povećane novčane nadnice? Najprije se teškoća pojavila zato što je radniku i dalje pripadala fiksna količina robe usprkos rastu novčanih nadnica; sad se pak teškoća pojavila zbog povećanih novčanih nadnica usprkos fiksnoj količini robe. Dakako, ako se odbaci njegova prvobitna dogma, nestat će i njegov problem koji je ona bila izazvala.

Međutim, pokazat ću da to pitanje što se tiče novca nema nikakve veze s predmetom koji je pred nama.

U vašoj je zemlji mehanizam isplata mnogo savršeniji nego u bilo kojoj drugoj europskoj zemlji. Zahvaljujući razgranatosti i razvijenosti bankarskog sustava, mnogo manje novca je potrebno za optjecaj iste vrijednosti, odnosno za obavljanje istog ili većeg opsega poslovanja u usporedbi s drugim zemljama. Na primjer, što se tiče nadnica, tvornički radnik u Engleskoj troši svoju nadnicu svaki tjedan kod lokalnog trgovca, ovaj ih šalje svaki tjedan bankaru, koji ih vraća svaki tjedan tvorničaru, a taj ih isplaćuje svojim radnicima i tako dalje. Na taj način, godišnja nadnica radnika od, recimo, 52 funte može se isplaćivati jednim jedinim sovereignom¹¹ koji se svaki tjedan obrće u istom krugu. No čak je i u Engleskoj taj mehanizam manje savršen nego u Škotskoj, a nije ni u svim mjestima jednako savršen; stoga možemo uočiti da je, na primjer, u nekim poljodjelskim područjima, u usporedbi s industrijskim područjima, potrebno mnogo više novca radi optjecaja mnogo manje vrijednosti.

Prijeđete li Kanal, ustanovit ćete da su *novčane nadnice* mnogo niže nego u Engleskoj, ali da su u Njemačkoj, Italiji, Švicarskoj i Francuskoj u optjecaju uz pomoć *mnogo veće količine novca*. Isti zlatnik neće ondje tako brzo dospjeti u ruke bankaru li se vratiti industrijalcu pa je stoga potrebno, umjesto da jedan zlatnik obrće 52 funte godišnje, da možda tri zlatnika obrću godišnju nadnicu u vrijednosti 25 funta. Tako ćete, uspoređujući

kontinentalne zemlje s Engleskom, smjesta uočiti kako je moguće da za optjecaj niskih novčanih nadnica bude potrebno mnogo više novca nego za optjecaj visokih novčanih nadnica te kako je to zapravo samo tehničko pitanje koje se uopće ne tiče našeg predmeta.

Prema najtočnijim proračunima koji su meni poznati, godišnji prihod radničke klase u ovoj zemlji mogao bi se procijeniti na 250 milijuna funta. Ta golema svota u optjecaju je uz pomoć samo oko tri milijuna funta. Pretpostavimo da nadnice porastu za 50 posto. Onda bi umjesto tri milijuna funta u optjecaju bilo potrebno četiri i pol milijuna funta. Budući da radnik isplaćuje znatan dio svojih dnevnih troškova srebrnim i bakrenim novčićima, odnosno pukim nominalnim iznosima čija je relativna vrijednost u zlatu proizvoljno određena zakonom, kao što je slučaj i s nekonvertibilnim papirnatim novcem, za porast novčanih nadnica od 50 posto bilo bi u krajnjem slučaju potrebno dodatno pustiti u optjecaj zlatnika u vrijednost od, recimo, najviše milijun sovereigna. Tako bi dospio u optjecaj milijun funta koji sad leži u podrumima Engleske banke ili privatnih banaka u obliku zlatnih poluga ili zlatnog novca. No čak bi se i taj neznatni trošak koji bi proizašao iz kovanja dodatne količine novca ili habanja tog dodatnog milijuna mogao izbjeći i u stvarnosti bi se izbjegao ako bi se pojavile bilo kakve teškoće zbog nedostatka dodatnog novca. Svi vi znate da se novčana sredstva ove zemlje dijela u dvije velike kategorije. Jedna vrsta novca, koja se sastoji od novčanica različitih nominacija, upotrebljava se u transakcijama među poslovnim ljudima te u većim isplatama potrošača trgovcima, dok je druga vrsta, kovani novac, u optjecaju u trgovini na malo. Iako su to dvije različite vrste novca, one se ipak međusobno isprepleću. Tako su zlatnici u velikoj mjeri u optjecaju čak i u većim naplatama za sve moguće iznose manje od pet funta. Ako bi sutra bile puštene u promet novčanice od četiri, tri ili dvije funte, zlatna jedinica koja je u optjecaju u tim kanalima smjesta bi bila istisnuta iz njih te bi počela utjecati u one kanale u kojima bi se za njom pojavila potreba zbog porasta novčanih nadnica. Tako bi se dodatni milijun potreban zbog rasta nadnica za 50 posto osigurao bez dodavanja jednog jedinog sovereigna. Isti učinak mogao bi se postići bez jedne jedine dodatne novčanice ako bi porastao promet mjenicama, kao što je dugo vremena bio slučaj u Lancashireu.

Ako bi opći porast razine nadnica, na primjer za stotinu posto, kao što

je građanin Weston pretpostavio u slučaju poljodjelskih nadnica, izazvao nagli rast cijena životnih namirnica te bi za to, u skladu s njegovim gledištima, bila potrebna dodatna količina novca koju ne bi bilo moguće nabaviti, onda je sigurno da bi *opći pad nadnica* morao izazvati isti učinak u istim razmjerima, ali u suprotnom pravcu. No dobro! Svima je vama dobro poznato da je razdoblje od 1858. do 1860. godine bilo vrlo probitačno za pamučnu industriju te da je osobito 1860. godina u tom smislu bez premca u trgovačkim analizama, dok su istodobno cvale i sve ostale gospodarske grane. Nadnice zaposlenih u pamučnoj industriji i nadnice svih ostalih radnika povezanih s tim gospodarskim sektorom bile su 1860. više nego ikad prije. No zatim je izbila kriza u Americi i sve te nadnice najednom su se svele na otprilike četvrtinu svog prethodnog iznosa. U suprotnom pravcu bi to bilo kao porast od 400 posto. Ako nadnice porastu s pet na 20, kažemo da su porasle za 300 posto; ako padnu s 20 na pet, kažemo da su pale za 75 posto, ali bi iznos rasta u jednom i iznos pada u drugom slučaju bio isti, odnosno 15 šilinga. Bila je to, dakle, iznenadna, neviđena promjena u razini nadnica, koja se istodobno proširila na golem broj radnika, a taj je broj, ako uzmemo u obzir sve radnike koji nisu samo izravno zaposleni u pamučnoj industriji, već i one koji posredno ovise o njoj, bio za polovicu veći od broja radnika u poljodjelstvu. No je li pala cijena pšenice? *Porasla* je s godišnje prosječne cijene od 47 šilinga i osam penija po kvarti u trogodišnjem razdoblju od 1858. do 1860. godine na godišnji prosjek od 55 šilinga i 10 penija po kvarti u trogodišnjem razdoblju od 1861. do 1863. godine. A što se tiče novčanih sredstava, bilo je iskovano 8.673.232 funte 1861. u usporedbi sa 3.378.102 funte 1860. godine. Drugim riječima, 1861. je bilo iskovano 5.295.130 funta više nego 1860. godine. Istina je da je 1861. bilo u optjecaju manje novčanica u vrijednosti 1.319.000 funta nego 1860. godine. Oduzmite tu svotu. Svejedno je ostao novčani višak za 1861. godinu, u usporedbi s 1860. koja je bila godina velikog napretka, u iznosu od 3.976.130 funta, odnosno okruglo četiri milijuna funta; no zlatne rezerve Engleske banke istodobno su se smanjile, ako ne u sasvim istom, onda u približno istom omjeru.

Usporedite 1862. sa 1842. godinom. Ne računajući golemi porast vrijednosti i količine robe u optjecaju, samo je kapital isplaćen 1862. u redovnim transakcijama za dionice, zajmove itd. za željeznice u Engleskoj i Walesu iznosio 320 milijuna funta, a ta bi se svota 1842. činila

basnoslovnom. Usprkos tome, ukupni novčani iznosi 1862. i 1842. bili su više manje jednaki i uglavnom ćete ustanoviti kako postoji težnja postupnog smanjivanja novčane mase nasuprot golemom porastu vrijednosti, ne samo robe, nego i novčanih transakcija općenito. Sa stajališta našeg prijatelja Westona to je nerješiva zagonetka.

Da se on malo više udubio u tu problematiku, ustanovio bi da se, sasvim neovisno o nadnicama i uz pretpostavku da su one nepromjenjive, svakodnevno mijenjaju vrijednost i količina robe u optjecaju te općenito provedenih novčanih transakcija; da svakodnevno varira iznos tiskanih novčanica; da se svakodnevno mijenja broj uplata i isplata ostvarenih bez posredovanja imalo novca, već uz pomoć mjenica, čekova, kupovine na kredit i klirinških banaka; da u skladu s izravnim potrebom za metalnim novcem svakodnevno varira omjer između kovanica u optjecaju te kovanica i zlatnih rezervi u podrumima banaka; da svakodnevno varira količina zlata potrošenog u unutrašnjem optjecaju i količina koja se šalje u inozemstvo za međunarodni optjecaj. On bi otkrio da je njegova dogma o fiksnoj količini novca strahovita pogreška koja se nikako ne može uskladiti sa svakodnevnom kretanjima. Umjesto što je pretvorio svoje krivo shvaćanje zakona o novcu u argument protiv rasta nadnica, proučio bi zakone koji omogućavaju novčanom optjecaju da se prilagođava okolnostima što se neprestano mijenjaju.

IV. PONUDA I POTRAŽNJA

Naš prijatelj Weston prihvaća latinsku poslovicu *Repetitio est mater studiorum*, što znači ‘Ponavljanje je majka nauka’, te je stoga ponovio svoju prvobitnu dogmu u drugom obliku, ustvrdivši da bi smanjivanje količine novca u optjecaju, što proizlazi iz porasta nadnica, izazvalo smanjivanje kapitala i tako dalje. Budući da smo već odbacili njegove mušice u vezi s optjecajem novca, smatram kako nema nikakve koristi baviti se zamišljenim posljedicama za koje on sebi uobražava da proizlaze iz njegove novčane tlapnje. Stoga ću se odmah uhvatiti posla kako bih sveo tu njegovu *jednu te istu dogmu*, koja se ponavlja u toliko mnogo različitih oblika, *na njezin najjednostavniji teoretski izraz*.

Nekritički način na koji Weston pristupa svom predmetu postat će jasan iz jedne jedine primjedbe. On se protivi porastu nadnica odnosno visokim nadnicama koje bi proizašle iz takvog porasta. No ja ga pitam: što su visoke, a što niske nadnice? Zašto bi, na primjer, 5 šilinga tjedno bila niska, a 20 šilinga tjedno visoka nadnica? Ako je 5 nisko u usporedbi s 20, 20 je još niže u usporedbi s 200. Ako netko drži predavanje o termometru te počne besjedom o visokim i niskim stupnjevima, ne bi nam na taj način prenio nikakvo znanje. On nam najprije mora objasniti kako je otkriveno ledište, a kako vrela te reći kako su te stalne točke određene prirodnim zakonima, a ne hirovima trgovaca ili tvorca termometara. No s obzirom na nadnice i profit, ne samo što građanin Weston nije uspio izvesti takve stalne točke iz ekonomskih zakona već čak nije niti smatrao nužnim tragati za njima. Zadovoljio se time što je prihvatio da uvriježeni priprosti pojmovi ‘nisko’ i ‘visoko’ imaju nekakvo nepromjenjivo značenje, iako je samo po sebi jasno kako se za nadnice jedino može reći da su visoke ili niske u usporedbi s normom prema kojoj se mjere njihove veličine.

Weston mi neće biti u stanju reći zašto se određena količina novca daje za određenu količinu rada. Ako bi mi odgovorio: ‘To je određeno zakonom ponude i potražnje.’, odmah bih ga upitao kojim su zakonom regulirane sama ponuda i potražnja. Da, takav odgovor smjesta bi obezvrijedio njegove tvrdnje. Odnosi ponude rada i potražnje za radom neprestano se mijenjaju, a s njima i tržišne cijene rada. Ako potražnja

premaši ponudu, nadnice porastu; ako ponuda premaši potražnju, nadnice padaju – iako bi se u takvim okolnostima mogla ukazati potreba da se uz pomoć štrajka, na primjer, ili nekom drugom metodom *iskuša* stvarnu razinu potražnje i ponude. Ali ako prihvatite da su ponuda i potražnja zakon koji regulira nadnice, bilo bi i djetinjasto i beskorisno buniti se protiv porasta nadnica, jer je prema tom najvišem zakonu na koji se pozivate povremeni rast nadnica jednako toliko nužan i opravdan kao i povremeni pad nadnica. Ako *ne* prihvatite da su ponuda i potražnja zakon koji regulira nadnice, opet ponavljam pitanje: zašto određena količina rada vrijedi određenu količinu novca?

No razmotrite to pitanje s nešto šireg gledišta. Bili biste potpuno u zabludi ako biste zamišljali da je vrijednost rada ili bilo koje druge vrste robe u krajnjoj liniji određena ponudom i potražnjom. Ponuda i potražnja reguliraju samo privremene *fluktuacije* tržišnih cijena. One vam mogu objasniti zašto tržišna cijena neke robe raste iznad ili pada ispod njezine *vrijednosti*, ali nikad ne mogu objasniti samu tu *vrijednost*. Pretpostavimo da su ponuda i potražnja u ravnoteži ili, kako bi se ekonomisti izrazili, da se preklapaju. Dakako, čim se te suprotstavljene sile izjednače, one se međusobno ukidaju i prestaju djelovati bilo u jednom bilo u drugom pravcu. U trenutku u kojemu se ponuda i potražnja uravnoteže i stoga prestanu djelovati, *tržišna cijena* robe poklapa se s njezinom *stvarnom vrijednošću*, sa standardnom cijenom oko koje osciliraju tržišne cijene robe. Prema tome, želimo li proniknuti u prirodu te *vrijednosti*, ne moramo se uopće osvrutati na povremene učinke ponude i potražnje na tržišne cijene. Isto vrijedi za nadnice te za cijene svih drugih vrsta robe.

V. NADNICE I CIJENE

Svi argumenti našeg prijatelja, ako se svedu na najjednostavniji teoretski izraz, pretvaraju se u jednu jedinu dogmu: *‘Nadnice određuju ili reguliraju cijene robe.’*

Mogao bih se pozvati na opažanja iz prakse u prilog pobijanju te zastarjele i odbačene zablude. Mogao bih vam reći da su proizvodi engleskih tvorničkih radnika, rudara, brodograditelja i tako dalje, čiji je rad razmjerno visoko plaćen, jeftiniji nego proizvodi radnika u svim ostalim zemljama, dok su, na primjer, proizvodi engleskog poljodjelca, čiji je rad razmjerno slabo plaćen, skuplji u gotovo svim ostalim zemljama. Uspoređujući različite proizvode u istoj zemlji te robu u različitim zemljama, mogao bih pokazati da u prosjeku, osim u nekoliko iznimaka koji su više prividni nego stvarni, skupa radna snaga proizvodi jeftinu, a jeftina radna snaga skupu robu. Time se, dakako, ne bi dokazalo da su visoka cijena rada u jednom, odnosno niska cijena rada u drugom slučaju, odgovarajući uzroci tih dijametralno suprotnih posljedica, ali bi se u svakom slučaju dokazalo da cijene robe nisu određene cijenama rada. Međutim, potpuno je suvišno primjenjivati tu empirijsku metodu.

Netko bi možda porekao da je građanin Weston iznio sljedeću dogmu: *‘Nadnice određuju ili reguliraju cijene robe’*. On je, uistinu, nikad nije izričito formulirao. Baš naprotiv, rekao je da su profit i najamnina također sastavni dijelovi cijena robe, jer se iz robnih cijena moraju isplatiti ne samo radničke nadnice već i profit kapitalistu i ili najamnina zemljoposjedniku. No kako on zamišlja formiranje cijena? Prije svega, preko nadnice. Onda se još jedan postotak doda na cijenu u ime kapitalista te još jedan dodatni postotak u ime zemljoposjednika.

Pretpostavimo da nadnica za rad uložen u proizvodnju neke vrste robe iznosi 10. Ako profitna stopa iznosi sto posto, kapitalist bi na isplaćene nadnice dodao 10 te ako je najamninska stopa također 10, dodalo bi se još 10 pa bi ukupna cijena robe iznosila 30. No takav način određivanja cijena svodio bi se na to da su cijene jednostavno određene nadnicama. Ako bi nadnice u spomenutom slučaju porasle na 20, cijena robe porasla bi na 60 i

tako dalje. U skladu s time su svi zastarjeli teoretičari političke ekonomije, koji su promicali dogmu da nadnice reguliraju cijene, pokušavali dokazati tu dogmu tako što su prikazivali profit i najamninu *kao puke dodatne postotke nadnica*. Nitko od njih nije, dakako, bio u stanju svesti granice tih postotaka na nekakav ekonomski zakon. Čini se da oni, baš naprotiv, misle kako profit određuju tradicija, običaji, volja kapitalista ili neka druga jednako proizvoljna i neobjašnjiva metoda. Ako ustvrde kako profit određuje konkurencija među kapitalistima, zapravo ne kažu ništa. Sigurno je da će ta konkurencija ujednačiti različite profitne stope u različitim proizvodnim granama ili će ih svesti na jednu prosječnu razinu, ali nikad ne može odrediti samu tu razinu ni opću profitnu stopu.

Što podrazumijevamo pod tim kad kažemo da nadnice određuju cijene robi? Nadnica je samo naziv za cijenu rada pa time želimo reći da cijena rada regulira robne cijene. Budući da je ‘cijena’ razmjerenost – a kad govorim o vrijednosti, uvijek govorim o razmjerenosti – odnosno razmjerenost *vrijednost izražena u novcu*, ta se postavka svodi na sljedeće: ‘*vrijednost robe određuje se vrijednošću rada*’ ili, drugim riječima, ‘*vrijednost rada je opća mjera vrijednosti*’.

No kako se onda određuje sama ‘*vrijednost rada*’? Tu sad nailazimo na zapreku. Dakako, to je zapreka ako pokušavamo razmišljati logički. No zagovornici te doktrine brzo odustanu od logičkog pristupa. Uzmimo kao primjer našeg prijatelja Westona. On nam je najprije rekao da nadnice reguliraju cijene robi i da, prema tome, kad nadnice rastu, cijene moraju rasti. Onda se je preobrnio kako bi nam pokazao da od porasta nadnica neće biti nikakve koristi, jer su prije toga porasle robne cijene, a nadnice se zapravo mjere cijenama robe na koju se troše. Tako počinjemo tvrdnjom da vrijednost rada određuje vrijednost robe, a završavamo zaključkom da vrijednost robe određuje vrijednost rada. Vrtimo se tako u sasvim začaranom krugu i ne dolazimo ni do kakva zaključka.

Sve u svemu, jasno je, uzmemo li vrijednost neke robe, na primjer rada, žita ili bilo koje druge vrste robe, kao opću mjeru i regulator vrijednosti, kako na taj način samo pokušavamo zaobići teškoću, jer jednu vrijednost određujemo drugom vrijednošću koja odmah zatim traži da bude određena.

Dogma da ‘nadnice određuju cijenu robi’, izražena u svom najapstraktnijem obliku, svodi se na to da je ‘vrijednost određena vrijednošću’, a ta tautologija znači da zapravo uopće ništa ne znamo o vrijednosti. Prihvatimo li tu premisu, svako rasuđivanje o općim zakonima političke ekonomije pretvorilo bi se u puko blebetanje. Stoga je velika zasluga Ricarda¹² što je u svom djelu *Načela političke ekonomije*, objavljenom 1817., iz temelja razorio staru, proširenu i otrcanu zabludu da ‘nadnice određuju cijene’, zabludu koju su Adam Smith i njegovi francuski prethodnici odbacili u istinski znanstvenim dijelovima svojih istraživanja, ali su svejedno u nju upadali u svojim pristupačnijim, popularnijim djelima.

VI. VRIJEDNOST I RAD

Građani! Sad sam stigao do točke na kojoj moram početi istinski izlagati pitanje kojim se bavimo. Ne mogu obećati da ću to učiniti na sasvim zadovoljavajući način, jer bi to značilo da bih bio prisiljen obuhvatiti cijelo područje političke ekonomije. Mogu, kao što bi to Francuzi rekli, samo *effleurer la question*, odnosno dotaknuti glavne točke.

Prvo pitanje koje moramo postaviti glasi: Što je *vrijednost* robe? Kako se ona određuje?

Na prvi bi se pogled moglo činiti da je vrijednost neke vrste robe nešto sasvim *relativno* i da se ne može odrediti ako se roba ne promatra u odnosu prema svim ostalim vrstama robe. No kad zapravo govorimo o vrijednosti, razmjbenoj vrijednosti neke vrste robe, podrazumijevamo pod tim količinske omjere u kojima se ona razmjenjuje za sve ostale vrste robe. No tad se javlja pitanje: Kako se reguliraju omjeri u kojima se međusobno razmjenjuju različite vrste robe?

Iz iskustva znamo da su ti omjeri beskonačno različiti. Uzmemo li kao primjer jednu vrstu robe, recimo pšenicu, ustanovit ćemo da se kvarta pšenice razmjenjuje u gotovo beskrajnim varijacijama omjera za druge vrste robe. No *budući da njezina vrijednost uvijek ostaje ista*, bilo da je izražena u svili, zlatu ili nekoj drugoj vrsti robe, ona mora biti nešto što se razlikuje od tih *različitih stopa razmjene* s različitim predmetima i što je neovisno o njima. Mora biti moguće izraziti u sasvim drukčijem obliku te različite odnose s različitim vrstama robe.

Osim toga, ako kažem da se kvarta pšenice zamjenjuje za željezo u određenom omjeru ili da se vrijednost kvarte pšenice izražava u određenoj količini željeza, zapravo kažem da su vrijednost pšenice i njezin ekvivalent u željezu jednaki *nekoj trećoj stvari* koja nije ni pšenica ni željezo, jer pretpostavljam da obje te vrste robe izražavaju istu veličinu u dvama različitim oblicima. I jedna i druga vrsta robe, i pšenica i željezo, moraju stoga, neovisno jedna o drugoj, biti svodljive na tu treću stvar koja je njihova zajednička mjera.

Da bih to ilustrirao, poslužit ću se jednim vrlo jednostavnim

primjerom iz geometrije. Kako pristupamo usporedbi površina trokuta svih mogućih oblika i veličina, ili usporedbi trokuta sa četverokutima ili bili kojim drugim pravocrtnim geometrijskim likovima? Svodimo površinu bilo kojega trokuta na izraz koji je sasvim drukčiji od njegova vidljiva oblika. Ustanovivši iz prirode trokuta da je njegova površina jednaka polovici umnoška njegove osnovice i visine, možemo zatim uspoređivati različite vrijednosti svih vrsta trokuta i svih mogućih pravocrtnih likova, jer se svi oni mogu svesti na neki broj trokuta.

Istu vrstu postupka moguće je primijeniti na vrijednosti različitih vrsta robe. Moramo biti u stanju svesti sve njih na izraz koji im je svima zajednički i razlikovati ih samo po udjelima u kojima oni sadrže tu istu i istovjetnu mjeru. Budući da su *razmjembene vrijednosti* robe samo *društvene funkcije* tih stvari i nemaju nikakve veze s *prirodnim* osobinama, moramo se najprije upitati: Koji je zajednički *društveni sastojak* svih vrsta robe? To je *rad*. Da bi se proizvela neka vrsta robe, potrebno je u nju uložiti ili smjestiti određenu količinu rada. A ja kažem da to nije samo *rad*, nego je to *društveni rad*. Ako netko proizvede predmet za vlastitu neposrednu upotrebu, da ga sam potroši, stvara *proizvod*, ali ne i *robu*. Kao proizvođač koji sam sebe uzdržava, on nema nikakve veze s društvom. No ako netko želi proizvesti *robu*, mora ne samo proizvesti predmet koji zadovoljava neku *društvenu* potrebu, nego i njegov rad sam po sebi mora biti nerazdvojni dio ukupnog iznosa rada potrošenog u društvu. Mora se podrediti *podjeli rada unutar društva*. Taj rad ne znači ništa bez drugih oblika podjele rada i mora se sa svoje strane u njih *uklopiti*.

Ako promatramo *različitu robu kao vrijednosti*, promatramo je isključio iz jedinstvenog aspekta *društvenog rada* koji je u njima *ostvaren, opredmećen* ili, ako hoćete, *kristaliziran*. U tom smislu različite vrste robe mogu se *razlikovati* samo po tome što čine veću ili manju količinu rada, kao kad se, na primjer, veća u izradu svilenog rupca mora uložiti veća količina rada nego u opeku. No kako se može mjeriti *količina rada*? Po tome *koliko rad traje*, mjereći rad satima, danima itd. Dakako, primjenom tog mjerila sve se vrste rada svode na prosječan ili jednostavan rad kao njihovu jedinicu.

Dolazimo stoga do sljedećeg zaključka. Roba ima *vrijednost*, jer je to *kristalizacija društvenog rada*. *Veličina njezine vrijednosti*, ili njezina *relativna vrijednost*, ovisi o tome je li veća ili manja količina te društvene

tvari koja je sadržana u robi; drugim riječima, ovisi o relativnoj količini rada potrebnoj da bi se roba proizvela. *Relativne vrijednosti robe* stoga su određene *odgovarajućim količinama ili iznosima rada koji su u njih uloženi, odnosno u njima ostvareni i opredmećeni*. *Suodnosne* količine robe koje se mogu proizvesti *u istom radnom vremenu* jesu *jednake*. Drugim riječima, vrijednost jedne vrste robe u istom je odnosu prema vrijednosti neke druge vrste robe kao što je količina rada uložena u jednu vrstu robe prema količini rada uloženoj u drugu vrstu robe.

Predmnijevam da će mnogi među vama upitati: Postoji li onda uistinu takva golema razlika, ili uopće ikakva razlika, između toga kako se vrijednosti robe određuju *nadnicama* i kako se određuju prema *relativnim količinama rada* nužnim za proizvodnju dotične robe? Morate, međutim, biti svjesni toga da su *nagrada* za rad i *količina* rada dvije sasvim različite stvari. Pretpostavimo, na primjer, da su *jednake količine rada* uložene u jednu kvartu pšenice i u jednu uncu zlata. Poslužio sam se tim primjerom, jer ga je upotrijebio Benjamin Franklin u svom prvom eseju objavljenom 1721. pod naslovom *Skromno istraživanje prirode i nužnosti papirnatog novca*, u kojemu je on, među prvima, pogodio pravu prirodu vrijednosti. No dobro. Pretpostavljamo, dakle, da su kvarta pšenice i unca zlata *jednake vrijednosti* ili *ekvivalenti* jer su u njima *kristalizirane jednake količine prosječnog rada*, odnosno jer je u svakoj od njih uloženo toliko i toliko radnih dana ili tjedana. Određujući tako relativne vrijednosti zlata i pšenice, uzimamo li na bilo koji način u obzir *nadnice* poljodjelca ili rudara? Ni malo. Ostavljamo sasvim *neodređenim* kako su plaćeni njihov radni dan ili tjedan, a čak nas se niti ne tiče je li uopće bio uložena ikakav najamni rad. Ako jest, nadnice su mogle biti vrlo nejednake. Radnik čiji je rad opredmećen u kvarti pšenice možda će dobiti samo dva bušela¹³, a radnik zaposlen u rudniku možda će dobiti pola unce zlata. Ili, pretpostavimo li da su im nadnice jednake, svejedno mogu odstupati u svim mogućim omjerima od vrijednosti vrsta robe koje oni proizvode. One mogu iznositi polovicu, trećinu, četvrtinu, petinu ili bilo koji drugi dio kvarte žita ili unce zlata. Dakako, njihove *nadnice* ne mogu *premašiti*, ne mogu biti veće od vrijednosti robe koju oni proizvode, ali mogu biti *manje* od nje u bilo kojoj mogućoj mjeri. Njihove *nadnice* bit će *ograničene vrijednostima* njihovih proizvoda, ali *vrijednosti tih proizvoda* neće biti ograničene nadnicama. I što je najvažnije, vrijednosti, relativne

vrijednosti žita i zlata, na primjer, bile bi određene bez i najmanjeg obzira na vrijednost uloženog rada, drugim riječima, bez obzira na *nadnice*. Odrediti vrijednosti različitih vrsta robe uz pomoć *relativnih količina rada uloženog u njih* stoga je nešto sasvim drugo u odnosu prema tautološkoj metodi određivanja vrijednosti robe uz pomoć vrijednosti rada, odnosno nadnica. No to ćemo pitanje još više rasvijetliti u nastavku našeg istraživanja.

Prilikom proračuna razmjembene vrijednosti neke vrste robe moramo količini rada koja je u nju bila uložena u *posljednjoj* fazi proizvodnje dodati količinu rada koja je *prethodno* bila apsorbirana u sirovinama od kojih je napravljena roba te rad utrošen na pribor, alat, strojeve i zgrade koji su potrebni za obavljanje takva rada. Na primjer, vrijednost određene količine pamučne pređe zapravo je kristalizirana količina rada pridodana pamuku u procesu predenja, količina rada prethodno opredmećena u samom pamuku, količina rada sadržana u ugljenu, mazivu i drugom pomoćnom materijalu upotrijebljenom u proizvodnji, količina rada sadržana u parnom stroju, vretenima, tvorničkoj zgradi i tako dalje. Sredstva za proizvodnju u užem smislu riječi, kao što su alat, strojevi i zgrade, iskorištavaju se uvijek iznova dulje ili kraće vrijeme za vrijeme opetovanog proizvodnog procesa. Ako bi se ta sredstva potpuno potrošila odjednom, kao što je slučaj sa sirovinama, njihova ukupna vrijednost odmah bi se preselila u robu u proizvodnji koje dotična sredstva sudjeluju. No budući da se, na primjer, vreteno troši samo postupno, stvara se prosječan proračun na temelju prosječnog vijeka trajanja stroja te prosječnog trošenja ili habanja u određenom razdoblju, recimo u jednom danu. Na taj način proračunavamo koliki se dio vrijednosti vretena prenosi u količinu pređe što se dnevno isprede te prema tome koliki dio ukupne količine rada opredmećenog, na primjer, u funti pređe otpada na količinu rada prethodno opredmećenu u vretenu. Za našu sadašnju svrhu nije potrebno zadržavati se dulje na tom pitanju.

Moglo bi se učiniti, ako je vrijednost neke vrste robe određena *količinom rada uloženom u proizvodnju te robe*, kako je ona to vrednija što je ljeniji ili nespretniji čovjek koji je proizvodi, jer dulje traje rad koji je potreban za dovršetak robe. No bila bi to žalosna zabluda. Sjetit ćete se da sam se poslužio izrazom '*društveni rad*', a ta riječ '*društveni*' ima mnogobrojne dimenzije. Ako kažemo da je vrijednost neke vrste robe određena *količinom rada uloženom* ili kristaliziranom u njoj,

podrazumijevamo pod tim *količinu rada nužnu* za proizvodnju te robe u nekoj društvenoj fazi, u određenim prosječnim društvenim proizvodnim odnosima, s određenim prosječnim društvenim intenzitetom i s prosječnom vještinom upotrijebljenog rada. Kad je u Engleskoj mehanički tkalački stan počeo konkurirati ručnom radu, bila je nužna samo polovica radnog vremena ranije potrebnog za pretvaranje određene količine pređe u jedan jard pamučne tkanine ili platna. Jadni tkalac koji je i dalje tkao ručno sad je, da bi bio produktivan koliko i mehanički tkalački stan, morao raditi 17 ili 18 sati dnevno, umjesto osam ili 10 sati, koliko je radio prije toga. No svejedno je proizvod 20 sati njegova rada značio samo 10 društvenih radnih sati ili 10 sati rada koji je bio društveno potreban za pretvorbu određene količine pređe u tekstilne predmete. Stoga, ono što je tkalac proizveo za 20 sati nije vrijedilo nimalo više od njegova prethodnog proizvoda za koji je bilo potrebno 10 sati.

Ako, dakle, količina društveno potrebnog rada opredmećenog u robi regulira razmjembenu vrijednost robe, svako povećanje količine rada potrebne za proizvodnju neke vrste robe mora povećati vrijednost te robe, kao što je svako smanjenje količine rada mora smanjiti.

Kad bi količine rada potrebnog za proizvodnju određenih vrsta robe ostajale nepromijenjene, onda se ne bi mijenjale ni njihove relativne vrijednosti. To se, međutim, ne događa. Količina rada potrebnog za proizvodnju neke vrste robe neprestano se mijenja u skladu s promjenom proizvodne snage uloženog rada. Što je veća proizvodna snaga rada, više se toga proizvede u određenom radnom vremenu; što je manja proizvodna snaga rada, manje se proizvede u istom vremenskom razdoblju. Ako bi, na primjer, zbog porasta pučanstva postalo nužno obrađivati manje plodne površine, ista količina proizvoda mogla bi se stvoriti samo ulaganjem veće količine rada pa bi vrijednost poljodjelskih proizvoda zbog toga porasla. Nasuprot tome, ako bi uz pomoć suvremenih sredstava za proizvodnju jedan jedini prelac u jednom radnom danu preradio u pređu mnogo tisuća puta veću količinu pamuka od one koju bi inače mogao ispresti u istom razdoblju na kolovratu, jasno je da bi se u svaku pojedinu funtu pamuka uložilo mnogo tisuća puta manje prelčeva rada nego prije pa bi stoga vrijednost svake pojedine funte pamuka uvećana predenjem bila tisuću puta manja nego prije. U skladu s tim bi se strmoglavila cijena pređe.

Ostavljajući po strani razlike u prirodnoj energiji i stečenim radnim sposobnostima pojedinih naroda, proizvodne snage rada moraju uglavnom ovisiti o sljedećemu:

Prvo, o *prirodnim* radnim uvjetima, kao što su plodnost tla, bogatstvo rudnika i tako dalje.

Drugo, o rastućem napretku *društvenih snaga rada*, poput onih što proizlaze iz proizvodnje velikih razmjera, koncentracije kapitala i povezivanja rada, detaljne podjele rada, upotrebe strojeva, poboljšanih metoda proizvodnje, upotrebe kemikalija i prirodnih tvari, smanjivanja potrebe za vremenom i prostorom na temelju poboljšane komunikacije i prometnih veza te o svim mogućim izumima kojima znanost potiče prirodne snage da služe radu i uz pomoć kojih se razvija društvena odnosno kooperativna priroda rada. Što su veće proizvodne snage rada, to se ulaže manje rada u odgovarajuću količinu proizvoda; utoliko je i manja vrijednost tog proizvoda. Što su manje proizvodne snage rada, više se rada ulaže u istu količinu proizvoda; utoliko je veća vrijednost proizvoda. Stoga možemo kao opći zakon iznijeti sljedeću postavku:

Vrijednost robe upravno je razmjerna radnom vremenu uloženom u njezinu proizvodnju, a obrnuto je razmjerna proizvodnoj snazi uloženog rada.

Budući da sam dosad govorio samo o *vrijednosti*, dodat ću sad nekoliko riječi o *cijeni*, što je poseban oblik koji poprima vrijednost.

Uzeta sama po sebi, cijena nije ništa drugo nego *novčani izraz vrijednosti*. Na primjer, vrijednosti svih vrsta robe u ovoj zemlji izražavaju se u cijenama u zlatu, dok se na Kontinentu uglavnom izražavaju u cijenama u srebru. Vrijednost zlata ili srebra, kao i vrijednost svih drugih vrsta robe, regulirana je količinom rada potrebnom za dobivanje te robe. Određena količina proizvoda vlastite zemlje, u kojima je kristalizirana određena količina rada u zemlji, razmjenjuje se za proizvode zemalja koje proizvode zlato i srebro, u kojima je kristalizirana određena količina *njihova* rada. Na taj način, zapravo uz pomoć trampe, učite kako se u zlatu i srebru izražavaju vrijednosti svih vrsta robe, odnosno odgovarajuće količine rada uloženog u njih. Ako promatrate поближе *novčani izraz vrijednosti*, odnosno što dođe na isto, *pretvorbu vrijednosti u cijenu*, ustanovit ćete kako je to postupak u

kojemu dajete *vrijednostima* svih vrsta robe *neovisan i homogen oblik* ili u kojemu ih izražavate kao količine *jednakog društvenog rada*. Adam Smith je cijenu, u mjeri u kojoj je ona samo novčani izraz vrijednosti, nazvao *prirodnom cijenom*, a francuski fiziokrati¹⁴ *prix nécessaire* (*nužna cijena*).

Kakav je, dakle, odnos između *vrijednosti* i *tržišnih cijena*, odnosno između *prirodnih cijena* i *tržišnih cijena*? Svi vi znadete da je *tržišna cijena ista* za svu robu iste vrste, koliko god se proizvodni uvjeti razlikovali kod pojedinih proizvođača. Tržišnom cijenom izražava se samo *prosječna količina društvenog rada* nužna za opskrbu tržišta određenom količinom određenog proizvoda u prosječnim proizvodnim uvjetima. Ona se proračunava na temelju ukupne mase robe određene vrste.

U toj se mjeri *tržišna cijena* neke vrste robe poklapa s njezinom *vrijednošću*. Nasuprot tome, kolebanja tržišnih cijena, koje u jednom trenutku rastu, a onda opet padaju ispod vrijednosti ili prirodne cijene, ovisе o fluktuacijama u ponudi i potražnji. Tržišne cijene neprestano odstupaju od vrijednosti, ali Adam Smith ovako o tome govori: 'Prirodna cijena je središnja cijena kojoj cijene robe neprestano gravitiraju. U različitim okolnostima one se ponekad mogu zadržati znatno iznad te središnjice, a ponekad su čak potisnute ispod nje. No kakve god bile prepreke koje ih ometaju u tome da se smjeste u tom središtu mirovanja i postojanosti, one svejedno teže prema njemu.

Ne mogu sad podrobnije razrađivati to pitanje. Dovoljno je reći da će, *ako* su ponuda i potražnja u međusobnoj ravnoteži, tržišne cijene robe biti u skladu s prirodnim cijenama, odnosno sa svojim vrijednostima, kako to određuju odgovarajuće količine rada potrebnog za proizvodnju te robe. No ponuda i potražnja *moraju* neprestano težiti međusobnom uravnoteženju iako to čine samo tako što izravnavaju jednu fluktuaciju drugom, odnosno uspon s padom i obratno. Ako ne razmatrate samo dnevne fluktuacije već analizirate kretanje tržišnih cijena kroz dulja razdoblja, kao što je, na primjer, učinio gospodin Tooke u svojoj *Povijesti cijena*, ustanovit ćete da se fluktuacije tržišnih cijena, njihova odstupanja od vrijednosti, njihovi usponi i padovi, međusobno paraliziraju i nadomještaju; iz toga slijedi da se, zanemarimo li učinak monopola i nekih drugih modifikacija na koje se sad ne mogu osvrnati, sve vrste robe u prosjeku prodaju po svojim odgovarajućim *vrijednostima* ili prirodnim cijenama. Prosječna razdoblja u

kojima se fluktuacije tržišnih cijena međusobno izravnavaju razlikuju se za različite vrste robe, jer je kod jedne vrste robe lakše prilagoditi ponudu potražnji nego kod neke druge.

Ako se, govoreći u širem smislu i obuhvaćajući ponešto dulja razdoblja, sve vrste robe prodaju prema njihovim odgovarajućim vrijednostima, besmisleno je pretpostavljati da je profit, ne u pojedinačnim slučajevima već kao trajan i uobičajen profit u različitim granama, rezultat napuhavanja cijena robe ili prodaje robe po cijeni koja premašuje njezinu *vrijednost*. Apsurdnost takvog shvaćanja postaje očita ako se ono uopći. Sve što bi netko neprestano dobivao kao prodavač, neprestano bi gubio kao kupac. Pritom nema nikakve koristi od tvrdnje da postoje ljudi koji kupuju, a ne prodaju, ili potrošači koji nisu proizvođači. Ono što ti ljudi plaćaju proizvođačima morali bi najprije dobiti od njih za badava. Ako netko najprije uzme vaš novac i poslije vam taj novac vrati tako što će kupiti vašu robu, vi se nikad nećete obogatiti tako što ćete prodavati svoju robu preskupo istom čovjeku. Takva vrsta poslovanja mogla bi vam umanjiti gubitak, ali vam nikad ne bi pomogla u stjecanju profita.

Da bismo, dakle, objasnili *opću prirodu profita*, moramo početi od postavke da se roba u prosjeku *prodaje prema njezinoj stvarnoj vrijednosti*, a da *profit proizlazi iz prodaje robe prema njezinoj vrijednosti*, odnosno u omjeru prema količina rada uloženog u nju. Ako se profit ne može objasniti u skladu s tom pretpostavkom, ne može se nikako objasniti. To izgleda paradoksalno i suprotno svakodnevnom iskustvu. No također se čini paradoksalnim što se Zemlja okreće oko Sunca i što se voda sastoji od dva vrlo lako zapaljiva plina. Znanstvena istina uvijek je paradoksalna ako se prosuđuje prema svakodnevnom iskustvu koje zahvaća samo prividnu sliku stvari.

VII. RADNA SNAGA

Proanaliziravši tako, koliko je letimice bilo moguće, prirodu *vrijednosti*, *vrijednosti bilo koje vrste robe*, moramo sad obratiti pozornost na specifičnu *vrijednost rada*. I tu vas opet moram zbuniti prividnim paradoksom. Svi ste vi potpuno sigurni kako je ono što ljudi svakodnevno prodaju njihov rad, kako stoga rad ima cijenu i kako, budući da je cijena robe samo novčani izraz njezine vrijednosti, svakako mora postojati nešto poput *vrijednosti rada*. No ne postoji nešto poput *vrijednosti rada* u običnom smislu riječi. Vidjeli smo da je količina potrebnog rada kristalizirana u robi zapravo njezina vrijednost. Ako bismo sada primijenili takvu predodžbu vrijednosti, kako bismo mogli definirati, recimo, vrijednost desetosatnog radnog dana? Koliko je rada sadržano u tom danu? Deset sati rada. Tvrdnja da je vrijednost desetosatnog radnog dana jednaka desetosatnom radu ili količini rada sadržanoj u njemu bila bi tautologija i k tome besmislen izraz. Dakako, kad jednom pronađemo istinsko, ali skriveno, značenje izraza ‘*vrijednost rada*’, moći ćemo protumačiti tu iracionalnu i naizgled nemoguću primjenu pojma vrijednosti, isto kao što ćemo, utvrdivši stvarne staze nebeskih tijela, biti u stanju objasniti njihovo prividno ili samo pojavno gibanje.

Radnik ne prodaje izravno svoj *rad*, već svoju *radnu snagu*, koju privremeno stavlja na raspolaganje kapitalistu. To je u tolikoj mjeri točno da je, ne znam je li i engleskim zakonima, ali je svakako zakonima u nekim kontinentalnim zemljama, utvrđeno *maksimalno vrijeme* kroz koje je čovjeku dopušteno prodavati svoju radnu silu. Ako bi se dopustilo prodavati radnu silu neodređeno vrijeme, to bi značilo da je ponovo uvedeno ropstvo. Ako bi takva prodaja, na primjer, trajala cijeli životni vijek čovjeka, pretvorila bi njega odmah u roba svoga poslodavca.

Jedan od najstarijih ekonomista i najoriginalnijih filozofa u Engleskoj – Thomas Hobbes – već je u svom *Levijatanu*¹⁵ instinktivno pogodio tu točku koju su previdjeli svi njegovi nasljednici. On kaže: ‘*Vrijednost ili valjanost čovjeka* je, kao i u svim drugim stvarima, njegova *cijena*, odnosno onoliko koliko se daje za *upotrebu njegove sile*’.

Ako krenemo od te osnove, bit ćemo u stanju odrediti *vrijednost rada* kao što bismo odredili vrijednosti svih drugih vrsta robe.

No prije nego što to učinimo, mogli bismo se upitati kako nastaje ta čudnovata pojava da na tržištu nalazimo skupinu kupaca koji posjeduju zemlju, strojeve, sirovine i sredstva za život, koji su svi, osim zemlje u njezinu neobrađenom stanju, *proizvodi rada*, te na drugoj strani skupinu prodavača koji nemaju ništa prodati osim svoje radne sile, svojih radničkih ruku i mozga? Kako to da jedna skupina neprestano kupuje kako bi ostvarila profit i obogatila se, a druga skupina neprestano prodaje kako bi zaradila za svoj opstanak? Pozabaviti se tim pitanjem značilo bi pozabaviti se onime što ekonomisti nazivaju '*prethodnom ili prvobitnom akumulacijom*', ali bi to zapravo trebalo nazvati *prvobitnim razvlaštenjem*. U tom bismo slučaju ustanovili da ta takozvana *prvobitna akumulacija* nije ništa drugo nego niz povijesnih procesa koji su rezultirali *raspadom prvobitne sveze* što je postojala između radnika i njegovih sredstava za rad. Takvo istraživanje je, međutim, izvan okvira mog sadašnjeg predmeta. Kad se jednom dovrši *odvajanje* radnika od njegovih sredstava za rad, takvo stanje će se održavati i umnožavati u sve većim razmjerima dok ga iz temelja ne preokrene novi prevrat u načinu proizvodnje te se ponovo uspostavi prvobitna sprega u njezinu povijesnom obliku.

Što je, dakle, *vrijednost radne sile*?

Kao i kod svake druge vrste robe, njezina vrijednost određuje se količinom rada potrebnom da bi se ona proizvela. Radna sila čovjeka postoji samo u njegovoj živoj osobnosti. Čovjek mora potrošiti određenu količinu sredstava za život da bi rastao i održavao se na životu. No čovjek se, poput stroja, troši i mora ga zamijeniti neki drugi čovjek. Stoga mu, osim količine životnih sredstava koja su potrebna za *njegovo vlastito* održavanje, treba još jedna količina životnih sredstava za podizanje određenog broja djece koja će ga zamijeniti na tržištu rada te tako ovjekovječiti soj radnika. K tome se mora potrošiti dodatna količina vrijednosti za razvoj njegove radne sile i stjecanje određenog umijeća. Za našu je svrhu dovoljno uzeti u obzir samo prosječan rad, pri čemu su troškovi obrazovanja i razvoja neznatne veličine. No svejedno moram iskoristiti ovu priliku kako bih naglasio da se troškovi proizvodnje radnih sila različite kakvoće razlikuju pa se stoga moraju razlikovati i vrijednosti radnih sila utrošenim u različitim granama

proizvodnje. Stoga se povik za *jednakošću nadnica* temelji na pogrešnom shvaćanju i to je besmislena želja koja se nikad neće ispuniti. Ona je čedo onog lažnog i površnog radikalizma koji prihvaća pretpostavke, ali pokušava izbjeći zaključke. Na temelju sustava nadnica vrijednost radne sile određuje se kao i vrijednost svake druge vrste robe; i budući da različite vrste radne sile imaju različite vrijednosti ili su za proizvodnju tih sila potrebne različite količine rada, one *moraju* postizati različite cijene na tržištu rada. Žagoriti za *jednakom ili čak ravnopravnom naknadom* na temelju nadničnog sustava isto je kao i žagoriti za *slobodom* na temelju robovlasništva. Potpuno je nebitno ono što vi smatrate pravednim ili ravnopravnim. Pitanje je sljedeće: Što je nužno i neizbježno u određenom proizvodnom sustavu?

Nakon svega što je rečeno, ispada da je *vrijednost radne sile* određena *vrijednošću sredstava za život* potrebnih za proizvodnju, razvoj, održavanje i ovjekovječivanje radne sile.

VIII. PROIZVODNJA VIŠKA VRIJEDNOSTI

Pretpostavimo sad da je za proizvodnju prosječne dnevne količine sredstava za život radnika potrebno *šest sati prosječnog rada*. Pretpostavimo, osim toga, da je šest sati prosječnog rada također opredmećeno u količini zlata koja vrijedi tri šilinga. U tom slučaju bi tri šilinga bila *cijena*, odnosno novčani izraz *dnevne vrijednosti radne sile* tog čovjeka. Ako on radi dnevno šest sati, proizvest će dnevno vrijednost dostatnu za kupnju prosječne količine sredstava za život koja su mu dnevno potrebna, odnosno za održavanje sebe kao radnika na životu.

No naš čovjek je najamni radnik. On stoga mora prodati svoju radnu silu kapitalistu. Ako je proda za tri šilinga dnevno ili 18 šilinga tjedno, prodat će je po njezinoj vrijednosti. Pretpostavimo da je prelac. Ako radi šest sati dnevno, povećat će vrijednost pamuka za tri šilinga dnevno. Ta vrijednost, koju on dnevno dodaje pamuku, točno bi odgovarala njegovoj nadnici, odnosno cijeni njegove radne sile, koju on dnevno dobiva. No u tom slučaju nikakav *višak vrijednosti* odnosno *višak proizvoda* ne bi otišao kapitalistu. Tu, dakle, dolazimo do srži problema.

Kupnjom radne sile radnika i plaćanjem za njezinu vrijednost, kapitalist je, kao i svaki drugi kupac, stekao pravo na potrošnju ili upotrebu robe koju je kupio. Trošimo ili upotrebljavamo radnu silu čovjeka tako što ga prisiljavamo na rad, isto kao što trošimo ili upotrebljavamo stroj tako što ga stavljamo u pogon. Plativši za dnevnu ili tjednu vrijednost radne sile radnika, kapitalist je tako stekao pravo da upotrijebi ili prisili na rad tu radnu silu *cijeli dan ili tjedan*. Radni dan ili radni tjedan imaju, dakako, određene granice, ali na to ćemo se naknadno detaljnije osvrnuti. Zasad bih vam htio skrenuti pažnju na jedno presudno pitanje.

Vrijednost radne sile određena je količinom rada potrebnom za njezino održavanje ili reprodukciju, ali je *upotreba* te radne sile ograničena samo radnikovom aktivnom energijom i tjelesnom snagom. Dnevna ili tjedna *vrijednost* radne sile bitno se razlikuju od dnevne upotrebe te sile, isto kao što se bitno razlikuje hrana potrebna konju od vremena u kojemu je konj u stanju nositi jahača. Količina rada kojom je *vrijednost* radnikove radne sile

ograničena ni u kom slučaju ne ograničava količinu rada koju je njegova radna sila u stanju obaviti. Uzmite kao primjer našeg prelca. Vidjeli smo da on, kako bi dnevno reproducirao svoju radnu silu, mora dnevno reproducirati vrijednost tri šilinga, što će postići tako da radi šest sati dnevno. No to ga ne sprečava da radi deset, 12 ili više sati dnevno. Plativši za dnevnu ili tjednu *vrijednost* prelčeve radne sile, kapitalist je stekao pravo na upotrebu te radne sile *cijeli dan ili tjedan*. On će ga stoga prisiliti da radi, recimo, 12 sati dnevno. Prelac će stoga morati raditi *još šest sati osim i preko šest sati* potrebnih za naknadu svoje nadnice, odnosno za vrijednost svoje radne sile; te će sate nazvati *viškom rada*, a taj višak rada bit će opredmećen u *višku vrijednosti* i *višku proizvoda*. Ako naš prelac, na primjer, svojim šestosatnim dnevnim radom doda pamuku vrijednost tri šilinga, a ta vrijednost točno odgovara njegovoj nadnici, on će u 12 sati dodati pamuku vrijednost šest šilinga i proizvesti *odgovarajući višak pređe*. Budući da je prodao svoju radnu silu kapitalistu, cijela vrijednost ili proizvod koji je stvorio pripada kapitalistu, koji privremenu postaje vlasnik njegove radne sile. Plativši unaprijed tri šilinga, kapitalist će tako ostvariti vrijednost šest šilinga, jer će za predujam vrijednosti u kojoj je kristalizirano šest sati rada dobiti vrijednost u kojoj je kristalizirano 12 sati rada. Ponavljajući taj isti postupak svaki dan, kapitalist će dnevno isplaćivati tri šilinga i sebi stavljati u džep šest šilinga, od čega će polovica opet otići na isplatu nadnica, a druga polovica bit će *višak vrijednosti* za koji kapitalist ne isplaćuje nikakvu naknadu. Upravo se na tom *obliku razmjene kapitala i rada* temelji kapitalistička proizvodnja, odnosno najamni sustav, i ta razmjena mora uvijek rezultirati reprodukcijom radnika kao radnika, a kapitalista kao kapitalista.

Ako sve druge okolnosti ostanu iste, *stopa viška vrijednosti* ovisit će o odnosu između onog dijela radnog dana potrebnog za reprodukciju vrijednosti radne sile i *viška vremena* ili *viška rada* koji je obavljen za kapitalista. Ovisit će, dakle, o tome *u kojoj je mjeri radni dan produljen preko i nakon onog vremena* u kojemu radnik samo reproducira vrijednost svoje radne sile, odnosno nadoknađuje svoju nadnicu.

IX VRIJEDNOST RADA

Moramo se sad vratiti izrazu '*vrijednost, odnosno cijena rada*'.

Vidjeli smo kako je to zapravo samo vrijednost radne sile mjerena vrijednostima robe potrebne za njezino održavanje. No budući da radnik dobiva svoju nadnicu *pošto* je obavio svoj posao i osim toga zna da on zapravo daje kapitalistu svoj rad, njemu nužno izgleda da je vrijednost odnosno cijena njegove radne sile *cijena odnosno vrijednost samog njegova rada*. Ako je cijena njegove radne sile tri šilinga, u kojima je opredmećeno šest sati rada, te ako on radi 12 sati, on nužno vidi u tim trima šilinzima vrijednost odnosno cijenu 12 radnih sati iako se tih 12 radnih sati opredmećuje u vrijednosti šest šilinga. Iz toga proizlaze dvije posljedice.

Prvo. *Vrijednost ili cijena radne sile* poprima izgled *cijene ili vrijednosti samog rada* iako su, strogo govoreći, vrijednost i cijena rada besmisleni pojmovi.

Drugo. Iako se *plaća* samo jedan dio radnikova dnevnog rada, a preostali je *neplaćen*, i iako je taj neplaćeni rad odnosno višak rada upravo onaj iznos iz kojega nastaje *višak vrijednosti* ili *profit*, ipak se čini kao da je bio plaćen ukupni rad.

Tim pričinom razlikuje se *najamni rad* od drugih *povijesnih* oblika rada. Na temelju najamnog sustava čini se da je čak i *neplaćeni rad plaćen*. Nasuprot time, u slučaju *roba* čak se i plaćeni dio njegova rada čini neplaćenim. Dakako, da bi radio, rob mora živjeti pa dio njegova radnog dana prolazi u naknadi vrijednosti njegova vlastitog održavanja. No budući da on i njegov gospodar nisu sklopili nikakvu pogodbu te da između dviju strana nema nikakve kupoprodaje, čini se da on sav svoj rad daje besplatno.

Uzmite, nasuprot tome, seljaka kmeta, kakav je, mogao bih reći, do jučer postojao na cijelom istoku Europe. Taj je seljak, na primjer, radio tri dana za sebe na svom vlastitom polju ili na polju koje mu je bilo namijenjeno, a zatim je tri dana prisilno i besplatno radio na imanju svoga vlastelina. Tu je, dakle, plaćeni dio rada bio vidljivo odvojen od neplaćenoga, odvojen u prostoru i vremenu, pa su naši liberali bili prepuni moralnog zgražanja zbog te besmislene mogućnosti da se netko tjera raditi

za badava.

Zapravo je, međutim, sasvim isto ako netko radi tri dana tjedno za sebe na vlastitom polju, a tri dana besplatno na vlastelinovu posjedu, ili ako radi u tvornici ili radionici šest sati dnevno za sebe, a drugih šest sati za svoga poslodavca iako su u tom drugom slučaju plaćeni i neplaćeni dio rada nerazmrsivo međusobno izmiješani, a priroda cijele transakcije potpuno je prikrivena *posredovanjem ugovora* i *plaće* primljene na kraju tjedna. Besplatan rad pojavljuje se u jednom slučaju kao dobrovoljan, a u drugome kao prisilan rad. To je jedina razlika.

Kad se budem služio izrazom '*vrijednost rada*', činit ću to samo u uobičajenom, priprostom značenju '*vrijednosti radne sile*.'

X. PROFIT SE OSTVARUJE PRODAJOM ROBE PREMA NJEZINOJ VRIJEDNOSTI

Pretpostavimo da je prosječan radni sat opredmećen u vrijednosti koja odgovara iznosu od šest penija, odnosno da je 12 prosječnih radnih sati opredmećeno u vrijednosti šest šilinga. Pretpostavimo dalje da vrijednost rada iznosi tri šilinga, odnosno da odgovara proizvodu šestosatnog rada. Ako bi onda u sirovinama, strojevima i tako dalje, koji su utrošeni u proizvodnji robe, bila opredmećena 24 prosječna radna sata, njezina vrijednost iznosila bi 12 šilinga. Ako k tome radnik kojega zapošljava kapitalist doda 12 radnih sati dotičnim sredstvima za proizvodnju, tih 12 sati bilo bi opredmećeno u dodatnoj vrijednosti od šest šilinga. *Ukupna vrijednost proizvoda* iznosila bi, dakle, 36 sati opredmećenog rada i odgovarala bi svoti od 18 šilinga. No budući da bi vrijednost rada, odnosno nadnice plaćene radniku, iznosila samo tri šilinga, kapitalist ne bi platio nikakvu naknadu za šest sati viška rada koji je obavio radnik, a koji je opredmećen u vrijednosti robe. Ako bi kapitalist, dakle, prodao tu robu po njezinoj vrijednosti za 18 šilinga, stekao bi vrijednost tri šilinga za koju ne bi platio nikakvu naknadu. Ta tri šilinga bila bi višak vrijednosti ili profit koji bi on stavio u džep. Kapitalist bi stoga ostvario profit od tri šilinga, ali ne prodajom svoje robe po cijeni koja bi bila *iznad i preko* njezine vrijednosti, već tako što bi je prodao *po njezinoj stvarnoj vrijednosti*.

Vrijednost robe određena je *ukupnom količinom rada* koja je u njoj sadržana. No dio te količine rada opredmećen je u vrijednosti za koju je naknada plaćena u obliku nadnice, a drugi dio je opredmećen u vrijednosti za koju nije plaćena nikakva naknada. Dio rada sadržanog u robi je *plaćeni* rad, a drugi dio je *neplaćeni* rad. Prodajući, dakle, robu *po njezinoj vrijednosti*, odnosno kao kristalizaciju *ukupne količine rada* koja je u nju uložena, kapitalist mora nužno tom prodajom profitirati. On ne prodaje samo ono za što je morao platiti naknadu, već i ono za što nije ništa platio, ali je to stajalo rada njegovog radnika. Troškovi koje za robu snosi kapitalist i stvarni troškovi robe dvije su različite stvari. Ponavljam stoga da se normalni i prosječni profit ne ostvaruje prodajom robe *iznad* njezine vrijednosti, već *po njezinoj stvarnoj vrijednosti*.

XI. RAZLIČITI DIJELOVI NA KOJE SE RASPADA VIŠAK VRIJEDNOSTI

Višak vrijednosti, odnosno onaj dio ukupne vrijednosti robe u kojemu je opredmećen *višak rada*, odnosno *neplaćeni rad* radnika, nazvao sam *profitom*. Kapitalist industrijalac ne stavlja sav taj profit u džep. Monopol nad zemljom omogućuje zemljoposjedniku da uzme dio tog *viška vrijednosti* u obliku *najamnine*, bilo da se zemlja upotrebljava za poljodjelstvo, podizanje zgrada ili željeznice, bilo u neku drugu proizvodnu svrhu. Nasuprot tome, samo to što posjedovanje *sredstava za rad* omogućuje kapitalistu industrijalcu da proizvede *višak vrijednosti*, odnosno, što se svodi na isto, da *prisvoji za sebe određenu količinu neplaćenog rada*, omogućuje vlasniku sredstava za rad koja on posuđuje u cjelini ili djelomice kapitalistu industrijalcu – jednom riječju, *kapitalistu zajmodavcu* – da za sebe prisvoji u obliku *kamata* drugi dio tog viška vrijednosti, pa kapitalistu industrijalcu *kao takvome* ostaje samo ono što se naziva *industrijskim* ili *komercijalnim profitom*.

Koji zakoni reguliraju tu podjelu ukupnog iznosa viška vrijednosti na te tri kategorije ljudi – to pitanje uopće ne spada u našu raspravu. No iz ovoga što je dosad rečeno proizlazi sljedeće.

Najamnina, kamate i industrijski profit samo su *različita imena za različite dijelove viška vrijednosti* robe ili *neplaćenog rada opredmećenog u njoj* i oni u *jednakom omjeru* proizlaze iz tog izvora i samo iz toga izvora. Oni ne proizlaze iz *zemlje* kao takve ni iz *kapitala* kao takvoga, ali zemlja i kapital omogućuju onima koji ih posjeduju da steknu svoje odgovarajuće dijelove viška vrijednosti koji kapitalist industrijalac iscijedi iz radnika. Samome radniku je sporedno odlazi li taj višak vrijednosti, taj rezultat viška rada ili neplaćenog rada, u cijelosti u džep kapitalista industrijalca ili je ovaj obvezatan dati dijelove tog viška vrijednosti u obliku najamnine ili kamata nekome drugome. Kad bi se kapitalist industrijalac služio samo svojim kapitalom i bio sam svoj zemljoposjednik, cijeli višak vrijednosti ostao bi u njegovom džepu.

Kapitalist industrijalac neposredno izvlači iz radnika taj višak

vrijednosti, koliki god dio on na posljetku bude mogao zadržati za sebe. O tom odnosu kapitalista industrijalca s najamnim radnikom ovisi, dakle, cijeli najamni sustav i cijeli današnji sustav proizvodnje. Neki građani koji su sudjelovali u našoj raspravi imali su stoga krivo kada su pokušavali uljepšavati sliku i promatrati taj temeljni odnos kapitalista industrijalca s radnikom kao drugorazredno pitanje, iako su imali pravo kad su tvrdili da u određenim okolnostima rast cijena može u vrlo različitoj mjeri utjecati na kapitalista industrijalca, zemljoposjednika, kapitalista novčara i, ako baš hoćete, poreznika.

Iz ovoga što je rečeno proizlazi još jedna posljedica.

Onaj dio vrijednosti robe koji otpada samo na vrijednost sirovina i strojeva, jednom riječju, na vrijednost potrošenih sredstava za proizvodnju, ne stvara *nikakav prihod*, već *samo* nadomješta kapital. No bez obzira na to, pogrešno je misliti da se drugi dio vrijednosti robe *koji čini prihod*, odnosno koji se može potrošiti u obliku nadnice, profita, najamnine, kamata, *konstituirá* od vrijednosti nadnice, vrijednosti najamnine, vrijednosti profita i tako dalje. Zasad se nećemo baviti nadnicom, već ćemo samo razmotriti industrijski profit, kamate i najamninu. Upravo smo vidjeli da se *višak vrijednosti* sadržan u robi, odnosno onaj dio njezine vrijednosti u kojemu je opredmećen *neplaćeni rad*, raspada na tri različita dijela, koji imaju različita imena. No bilo bi sasvim suprotno istini tvrditi da se vrijednost robe *sastoji* od *neovisnih vrijednosti tih triju sastavnih dijelova* ili da je *nastala zbrajanjem* tih dijelova.

Ako se jedan radni sati opredmeti u vrijednosti šest penija, ako se radni dan radnika sastoji od 12 sati, ako je pola toga vremena neplaćeni rad, onda će taj višak rada dodati robi *višak vrijednosti* od tri šilinga, odnosno vrijednosti za koju nije plaćena nikakva naknada. Taj višak vrijednosti od tri šilinga čini *ukupnu zalihu* koju kapitalist industrijalac može podijeliti, u kojemu god odnosu, sa zemljoposjednikom i novčarom. Vrijednost tih triju šilinga je granica vrijednosti koju oni imaju za međusobnu podjelu. Ali ne može kapitalist industrijalac dodati vrijednosti robe proizvoljnu vrijednost radi svog profita, na koju opet zemljoposjednik dodaje drugu vrijednost i tako dalje, kako bi onda zbroj tih proizvoljno određenih vrijednosti činio ukupnu vrijednost. Vidite stoga koliko je krivo uobičajeno shvaćanje koje brka *raspad određene vrijednosti* na tri dijela sa *stvaranjem* te vrijednosti

tako da se zbroje tri *neovisne* vrijednosti, pretvarajući tako ukupnu vrijednost, iz koje proizlaze najamnina, profit i kamate, u neku proizvoljnu veličinu.

Ako bi ukupni profit koji ostvari kapitalist iznosio stotinu funta, možemo nazvati taj iznos, koji bismo uzeli kao apsolutnu veličinu, *iznosom profita*. No ako proračunamo odnos u kojemu tih stotinu funta stoji prema predujmljenom kapitalu, to nazivamo *relativnom* veličinom, odnosno *profitnom stopom*. Jasno je da se ta profitna stopa može izraziti na dva načina.

Pretpostavimo da je stotinu funta kapital *predujmljen za nadnice*. Ako stvoreni višak vrijednosti također iznosi stotinu funta – a to bi nam pokazalo da se pola radnog dana radnika sastoji od *neplaćena* rada – i ako bismo mjerili taj profit vrijednošću kapitala predujmljenog u obliku nadnica, morali bismo reći da *profitna stopa* iznosi stotinu posto, jer bi predujmljena vrijednosti iznosila stotinu, a opredmećena vrijednosti dvije stotine.

Ako, nasuprot tome, ne bismo razmatrali samo *kapital predujmljen za nadnice već ukupni predujmljeni kapital*, recimo pet stotina funta, od kojih bi četiri stotine funta odgovaralo vrijednosti sirovina, strojeva i tako dalje, morali bismo reći da *profitna stopa* iznosi samo 20 posto, jer bi profit od jedne stotine funta bio samo petina *ukupnog* predujmljenog kapitala.

Jedino se prvim načinom izražavanja profitne stope može pokazati stvarni odnos plaćenog prema neplaćenom radu, stvarni stupanj *eksploatacije* (morate mi dopustiti da se poslužim tom francuskom riječju) *rada*. Drugi način izražavanja je u uobičajenoj upotrebi i zapravo jest prikladan u nekim prilikama. U svakom slučaju je vrlo koristan za prikriivanje mjere u kojoj kapitalist izvlači besplatan rad iz radnika.

U napomenama koje još moram iznijeti služit ću se pojmom *profita* u značenju cijelog iznosa viška vrijednosti koji izvlači kapitalist, bez obzira na podjelu tog viška vrijednosti među različitim sudionicima, a kad se budem služio izrazom *profitna stopa*, uvijek ću mjeriti profit vrijednošću kapitala predujmljenog u obliku nadnica.

XII. OPĆI ODNOS PROFITA, NADNICA I CIJENA

Odbijemo li od vrijednosti robe vrijednost što nadomješta vrijednost sirovina i drugih sredstava upotrijebljenih u proizvodnji dotične robe, drugim riječima, odbijemo li od toga vrijednost koja čini *minuli* rad uloženi u nju, ostatak njezine vrijednosti svest će se na količinu rada što ju je uložio radnik koji je *posljednji* bio zaposlen. Ako taj radnik radi 12 sati dnevno, ako se 12 sati prosječnog rada kristalizira u količinu zlata vrijednu šest šilinga, ta dodatna vrijednost od šest šilinga *jedina* je vrijednost koju je njegov rad stvorio. Ta zadana vrijednost, koja je određena trajanjem njegova rada, jedina je količina sredstava iz koje i radnik i kapitalist mogu izvlačiti svoje odgovarajuće udjele ili dividende, jedina vrijednost koja se dijeli na nadnicu i profit. Jasno je da se sama ta vrijednost neće mijenjati ako se mijenjaju količine na koje se ona dijeli između dviju strana. Ništa se, osim toga, neće promijeniti ako jednog radnika zamijeni cijelo radno pučanstvo, odnosno ako, na primjer, 12 milijuna radnih dana zamijeni samo jedan radni dan.

Budući da kapitalist i radnik imaju za raspodjelu samo tu ograničenu vrijednost, odnosno vrijednost koja se mjeri ukupnim radom radnika, što je veći udio jednoga, bit će manji udio drugoga, i obratno. Kad god se odredi količina, jedan njezin dio rast će utoliko što se drugi dio smanjuje. Ako se nadnica promijeni, profit će se promijeniti u suprotnom pravcu. Ako radnik u skladu s našom prethodnom pretpostavkom dobije tri šilinga, što odgovara polovici vrijednosti koju je stvorio, odnosno ako se polovica njegova radnog dana sastoji od plaćenoga, a druga polovica od neplaćenog rada, *profitna stopa* iznositi će stotinu posto, jer bi kapitalist također dobio tri šilinga. Ako radnik dobije samo dva šilinga, odnosno ako radi samo trećinu cijelog dana za sebe, kapitalist će dobiti četiri šilinga pa će profitna stopa iznositi dvije stotine posto. Ako radnik dobije četiri šilinga, kapitalist će dobiti samo dva šilinga pa će se profitna stopa spustiti na 50 posto, ali sve te varijacije neće utjecati na vrijednost robe. Opći porast nadnice bi stoga doveo do pada opće profitne stope, ali ne bi utjecao na vrijednost. No iako je vrijednost različitih vrsta robe, koja naposljetku mora regulirati njihove tržišne cijene, isključivo određena ukupnom količinom rada uloženom u njih, a ne podjelom te

količine na plaćeni i neplaćeni rad, iz toga ni u kom slučaju ne proizlazi da se vrijednost pojedinih vrsta robe, ili određenih količina različitih vrsta robe, koje se proizvedu u roku, recimo, 12 sati, neće mijenjati. *Broj* ili količina robe koji se proizvedu u određenom radnom vremenu ili određenom količinom rada ovisi o *proizvodnoj sili* uloženog rada, a ne o *opsegu* ili trajanju tog rada. Na jednom stupnju proizvodnih snaga prelčeva rada, na primjer, u radnom danu od 12 sati moglo bi se proizvesti 12 funta pređe, a na nižem stupnju proizvodnih snaga samo dvije funte. Ako bi se onda u prvom slučaju 12 sati prosječnog rada opredmetilo u vrijednost od šest šilinga, 12 funta pređe stajalo bi šest šilinga, a u drugom slučaju bi dvije funte pređe također stajale šest šilinga. Jedna funta pređe stajala bi prema tome šest penija u prvom slučaju, a tri šilinga u drugom slučaju. Ta razlika u cijeni proizlazila bi iz razlike u proizvodnoj snazi uloženog rada. Jedan radni sat bio bi opredmećen u jednoj funti pređe uz pomoć veće proizvodne snage, dok bi se uz manju proizvodnu snagu šest radnih sati opredmetilo u jednoj funti pređe. Cijena jedne funte pređe bi u prvom slučaju iznosila samo šest penija iako bi nadnica bila razmjerno visoka, a profitna stopa niska; u drugom slučaju bi iznosila tri šilinga, ali bi nadnica bila niska, a profitna stopa visoka. Bilo bi to zato što se cijena funte pređe regulira *ukupnom količinom rada uloženog u nju*, a ne *razmjernom podjelom te ukupne količine na plaćeni i neplaćeni rad*. Činjenica što skupo plaćen rad može proizvesti jeftinu, a jeftin rad skupu robu, o čemu sam prethodno govorio, gubi time svoj paradoksalni izgled. To je samo izraz općeg zakona prema kojemu je vrijednost neke vrste robe regulirana količinom rada uloženom u nju, ali pritom količina uloženog rada ovisi u potpunosti o proizvodnoj snazi uloženog rada te će stoga varirati u skladu sa svakom promjenom u proizvodnosti rada.

XIII. NAJVAŽNIJI SLUČAJEVI POKUŠAJA POVIŠENJA NADNICA ILI OPIRANJA NJIHOVU PADU

Razmotrimo sad pažljivo glavne slučajeve u kojima se pokušava ishoditi rast nadnica odnosno spriječiti njihov pad.

1. Vidjeli smo da je *vrijednost radne snage* ili, kako se to običnije kaže, *vrijednost rada*, određena vrijednošću sredstava za život, odnosno količinom rada potrebnom za proizvodnju tih sredstava. Ako bi onda u nekoj zemlji vrijednost dnevnih sredstava za život radnika u prosjeku iznosila šest radnih sati izraženih u tri šilinga, radnik bi morao raditi šest sati dnevno kako bi proizveo određeni ekvivalent za svoje svakodnevno uzdržavanje. Ako bi cijeli radni dan iznosio 12 sati, kapitalist bi mu platio vrijednost njegova rada nadnicom od tri šilinga. Pola radnog dana otpadalo bi na neplaćeni rad, a profitna stopa iznosila bi stotinu posto. No pretpostavimo sad da bi, zbog pada produktivnosti, više rada bilo potrebno za proizvodnju, recimo, iste količine poljodjelskih proizvoda pa bi cijena prosječne količine dnevnih sredstava za život porasla s tri na četiri šilinga. U tom bi slučaju *vrijednost rada* porasla za trećinu, odnosno 33,3 posto. Za proizvodnju ekvivalenta za dnevno izdržavanje radnika u skladu s njegovim dotadašnjim životnim standardom bilo bi potrebno osam sati radnog dana. Višak rada bi se, dakle, smanjio sa šest na četiri sata, a profitna stopa sa 100 na 50 posto. No zatraživši povišicu nadnice, radnik bi zapravo samo tražio da dobije *povećanu vrijednost svoga rada*, kao što svatko tko prodaje svoju robu pokušava sebi naplatiti porast vrijednosti zato što su mu porasli troškovi robe. Ako nadnica ne bi porasla ili ne bi porasla u dovoljnoj mjeri da nadoknadi porast vrijednosti sredstava za život, *cijena rada* spustila bi se *ispod razine vrijednosti rada* pa bi se pogoršao radnikov životni standard.

No promjena bi također mogla krenuti suprotnim smjerom. Na temelju povećane produktivnosti rada, cijena iste količine prosječnih dnevnih sredstava za život mogla bi se spustiti s tri na dva šilinga, odnosno samo bi četiri, umjesto šest sati radnog dana bilo potrebno za reprodukciju ekvivalenta vrijednosti sredstava za život. Radnik bi sad mogao kupiti za

dva šilinga isto onoliko sredstava za život koliko je prethodno mogao za tri šilinga. To znači da bi se *vrijednost rada* smanjila, ali za tu smanjenu vrijednost dobivala bi se ista količina sredstava za život kao i prije. Onda bi profit porastao s tri na četiri šilinga, a profitna stopa sa 100 na 200 posto. Iako bi apsolutni životni standard radnika ostao isti, snizila bi se njegova *relativna* nadnica, a s njom i njegov *relativni društveni položaj* u usporedbi s položajem kapitalista. Ako bi se radnik htio oduprijeti tom relativnom smanjenju nadnice, samo bi pokušavao osigurati sebi udio u porastu proizvodne snage vlastitog rada te održavati svoj bivši relativni položaj na društvenoj ljestvici. Tako su nakon ukidanja žitnih zakona, grubo kršeći najsvježanje obveze preuzete za vrijeme prosvjeda protiv žitnih zakona, engleski tvorničari uglavnom snizili nadnice za deset posto. Otpor radnika bio je isprva skršen, ali im je u okolnostima u koje sad ne mogu ulaziti, tih izgubljenih deset posto naknadno vraćeno.

2. *Vrijednost* sredstava za život, i prema tome *vrijednost rada*, mogla bi ostati ista, ali bi se mogle promijeniti njihove *novčane cijene* zbog prethodne *promjene u vrijednosti novca*.

Na primjer, zbog otkrića bogatijih rudnika ili neke druge promjene dvije unce zlata mogle bi stajati samo onoliko rada za koliko se prije mogla proizvesti jedna unca. Zlato bi onda izgubilo polovicu, odnosno 50 posto svoje vrijednosti. Budući da bi *vrijednosti* svih drugih vrsta robe u tom slučaju bile izražene u dvostruko višim *novčanim cijenama* nego prije, isto bi se dogodilo i s *vrijednošću rada*. Dvanaest sati rada, koji su prethodno bili izraženi u šest šilinga, sad bi bilo izraženo u 12 šilinga. Ako bi radnikova nadnica ostala tri šilinga, a ne bi porasla na šest šilinga, *novčana cijena njegova rada* iznosila bi samo *pola vrijednosti njegova rada* pa bi se njegov životni standard bitno pogoršao. To bi se također dogodilo u većoj ili manjoj mjeri ako bi mu nadnica porasla, ali ne razmjerno onoliko koliko bi pala vrijednost zlata. U takvom slučaju ništa se ne bi promijenilo, ni u proizvodnoj snazi rada, ni u ponudi i potražnji ni u vrijednostima. Ništa se ne bi promijenilo osim novčanih *imena* tih vrijednosti. Reći da u takvom slučaju radnik ne bi smio tražiti odgovarajuću povišicu nadnice isto je kao kad bi se reklo da on mora biti zadovoljan ako mu se plati imenima, a ne stvarima. Cijela dosadašnja povijest pokazuje da su, kad bi novac na taj način izgubio vrijednost, kapitalisti vrebali takvu priliku kako bi prevarili

radnika. Jedna vrlo velika škola političkih ekonomista tvrdi kako su zbog otkrića novih nalazišta zlata, boljeg iskorištavanja rudnika srebra i jeftinije ponude žive plemeniti metali opet izgubili na vrijednosti. To bi objasnilo zašto se svugdje na Kontinentu istodobno pokušava ishoditi povišenje nadnica.

3. Dosad smo pretpostavljali da *radni dan* ima određene granice. No radni dan sam po sebi nema nikakve čvrste granice. Kapital neprestano teži tome da rasteagne radni dan do krajnjih fizički mogućih granica, jer će u istoj mjeri porasti višak rada i prema tome profit koji iz tog viška proizlazi. Što kapital više uspijeva produljivati radni dan, veća je količina rada drugih ljudi koju će prisvojiti. U 17. stoljeću, pa čak i u prve dvije trećine 18. stoljeća desetosatni radni dan bio je normalan radni dan u cijeloj Engleskoj. Za vrijeme protujakobinskog rata¹⁶, a to je zapravo bio rat britanskog plemstva protiv britanskih radničkih masa, kapital je slavio svoje bakanalije i produljivao radni dan sa 10 na 12, 14, 18 sati. Malthus¹⁷, kojega se nikako ne može osumnjčiti da je podložan plačnom sentimentalizmu, proglasio je u jednom svom pamfletu, objavljenom oko 1815., da će život nacije biti ugrožen u samim svojim temeljima ako se takvo stanje nastavi. Nekoliko godina prije posvemašnjeg uvođenja novoizumljenih strojeva, oko 1765., pojavio se u Engleskoj pamflet pod naslovom *Esej o trgovini*. Anonimni autor, osvjedočeni neprijatelj radničke klase, naklapa o potrebi daljeg širenja granica radnog dana. Među ostalim sredstvima koja preporučuje za ostvarenje tog cilja on predlaže osnivanje *radnih domova*, koji bi, kaže, morale biti 'kuće užasa'. A koliko bi po njegovoj preporuci trebao trajati radni dan u tim 'kućama užasa'? *Dvanaest sati*, upravo onoliko isto vremena za koje su 1832. proglasili kapitalisti, politički ekonomisti i ministri da nije samo postojeće, već da je to nužno radno vrijeme za dijete mlađe od 12 godina.

Prodajući svoju radnu snagu, a to mora činiti u sadašnjem sustavu, radnik prenosi na kapitalista potrošnju te snage, ali unutar određenih razumnih granica. Ostavljajući po strani njezinu prirodnu potrošnju i gubitke, on prodaje svoju radnu snagu kako bi je mogao održavati, a ne da je potpuno iscrpi. Prodajom radne snage po njezinoj dnevnoj ili tjednoj vrijednosti, podrazumijeva se da se u jednom danu ili tjednu neće potrošiti ili rasuti količina radne snage predviđena za dva dana ili dva tjedna.

Uzmimo stroj vrijedan tisuću funta. Ako se istroši za deset godina, dodat će svake godine stotinu funta vrijednosti robe u čijoj proizvodnji sudjeluje. Ako se istroši za pet godina, dodat će svake godine dvije stotine funta, što znači da je vrijednosti godišnjeg trošenja i habanja toga stroja obrnuto razmjerna brzini kojom se troši. No po tome se radnik razlikuje od stroja. Strojevi se ne troše točno u istom omjeru u kojemu se upotrebljavaju. Nasuprot tome, čovjek propada u većoj mjeri nego što je to vidljivo iz običnog brojčanog pokazatelja rada.

Kad radnici pokušavaju skratiti radni dan na prethodno razumno trajanje ili ograničiti prekomjerni rad povišenjem nadnica ondje gdje se ne može zakonski utvrditi normalan radni dan – a to je povišenje ne samo u skladu s duljim radnim vremenom, već ga i premašuje – oni samo ispunjavaju dužnost prema sebi i svojemu društvenome sloju. Oni na taj način samo postavljaju granice tiranskoj vladavini kapitala. Vrijeme je prostorija ljudskog razvoja. Čovjek koji nema ni malo slobodnog vremena, čiji je cijeli život, osim pukih fizičkih prekida za spavanje, objede i tako dalje, usisan u rad za kapitalista, niži je od zaprežne stoke. On je puki stroj za proizvodnju tuđeg bogatstva, pri čemu ostaje slomljena tijela i podivljala duha. No cjelokupna povijest suvremene industrije pokazuje da će kapital, ako ne bude obuzdan, bezobzirno i nemilosrdno nastojati potisnuti cijelu radničku klasu u to stanje krajnje poniženosti.

Kapitalist može, produljujući radni dan, platiti *višu nadnicu* a da se svejedno smanji *vrijednost rada* ako porast nadnice ne odgovara većoj količini rada koju on izvlači iz radnika te zbog toga brže slabi radnikova radna snaga. To se može postići i na drugi način. Vaši statističari iz krugova srednje klase reći će vam, na primjer, da je porasla prosječna nadnica tvorničkih obitelji u Lancashireu¹⁸. Oni zaboravljaju da to više nije samo rad muškarca, glave obitelji, već su i njegova žena i možda troje ili četvero djece sad bačeni pod divovske kotače kapitala, te da porast njihova ukupnog prihoda ne odgovara ukupnom višku rada iscijeđenom iz obitelji.

Čak i ako se odrede granice radnom danu, kakve danas postoje u svim granama industrije koje potpadaju pod tvorničke zakone, povišenje nadnica možda postane potrebno, barem samo zato da se održi postojeća norma *vrijednosti rada*. Zbog povećanja *intenziteta* rada čovjek će možda biti prisiljen potrošiti onoliko životne sile u jednom satu koliko je prethodno

trošio u dva sata. To se u određenoj mjeri dogodilo u svim granama koje su potpale pod tvorničke zakone zbog ubrzanje mehanizacije i zato što pojedinac sad mora nadzirati veći broj strojeva u pogonu. Ako je zadržan pošten omjer porasta radnog intenziteta ili količine rada potrošene u satu vremena prema skraćanju radnog dana, onda radnik još uvijek može biti na dobitku. Ako se ta granica prijeđe, on gubi u jednome obliku ono što je dobio u drugome pa deset sati rada može u tom slučaju postati jednako toliko pogubno kao prije toga 12 sati. Obuzdavajući tu sklonost kapitala, boreći se za povišenje nadnice u skladu s rastućim intenzitetom rada, radnik se samo opire obezvređivanju svoga rada i pogoršanju položaja svoje klase.

4. Svi vi znate da, zbog razloga koje sad ne moram objašnjavati, kapitalistička proizvodnja prolazi kroz određene periodičke cikluse. Kreće se kroz stanje mirovanja, rastućeg oporavka, napretka, zasićenosti, krize i stagnacije. Tržišne cijene robe i tržišne profitne stope slijede te faze, čas padajući ispod, a čas se dižući iznad svoga prosjeka. Promotrite li cijeli ciklus, ustanovite ćete da jedno odstupanje od tržišne cijene nadoknađuje drugo te da, ako se uzme u obzir prosjek ciklusa, vrijednost robe regulira njezine tržišne cijene. No dobro! Sigurno je da će se u fazi pada tržišnih cijena i u fazama krize i stagnacije radniku, ako već ne ostane sasvim bez posla, smanjiti nadnica. Da ne bi bio prevaren, on se mora, čak i kad nastupi takav pad tržišnih cijena, pogađati s kapitalistom o tome u kojoj je mjeri nužno smanjiti njegovu nadnicu. Da se u fazama napretka, kad se stječu dodatni profiti, radnik ne bori za povišicu nadnice, ne bi, u trajanju jednog prosječnog industrijskog ciklusa, dobio čak ni svoju *prosječnu nadnicu*, odnosno *vrijednost* svoga rada. Bilo bi krajnje nerazumno zahtijevati da radnik odustane od naknade za vrijeme povoljnih faza ciklusa ako se njegova nadnica nužno smanjuje u nepovoljnim fazama ciklusa. Općenito rečeno, *vrijednosti* svih vrsta robe ostvaruju se samo kroz uravnoteživanje neprestanih promjena tržišnih cijena, koje su posljedica neprestanih fluktuacija ponude i potražnje. Na osnovi postojećeg sustava rad je samo roba kao i sve druge vrste robe. Rad stoga mora prolaziti kroz iste fluktuacije kako bi postigao prosječnu cijenu koja odgovara njegovoj vrijednosti. Bilo bi apsurdno promatrati rad s jedne strane kao robu, a s druge strane ga htjeti izuzeti zakona koji reguliraju cijene robe. Rob trajno dobiva određenu količinu sredstava za život; najamni radnik to ne dobiva. On mora pokušati

ishoditi povišicu nadnice u jednom trenutku, ako ni zbog čega drugoga, onda samo zato da bi nadoknadio pad nadnice drugom prilikom. Ako bi se radnik pomirio s tim da prihvaća volju i diktat kapitalista kao trajan ekonomski zakon, dijelio bi s robom svu njegovu bijedu, a ne bi imao sigurnost koju ima rob.

5. U svim slučajevima koje sam razmotrio, a oni čine 99 od 100 slučajeva, vidjeli ste da borba za povišicom nadnice samo slijedi put *prethodnih* promjena te je nužna posljedica prethodnih promjena u razini proizvodnje, proizvodnim snagama rada, vrijednosti rada, vrijednosti novca, opsegu ili intenzitetu iscijeđenog rada, fluktuacija u tržišnim cijenama, ovisno o fluktuacijama ponude i potražnje i sukladno različitim fazama industrijskog ciklusa; jednom riječju, to je reakcija rada na prethodnu akciju kapitala. Promatrati borbu za povišicu nadnice neovisno o svim tim okolnostima, obraćajući pažnju samo na promjenu nadnice, a ispuštajući iz vida sve ostale promjene iz kojih prolazi promjena nadnice, znači polaziti od krive pretpostavke kako bi se došlo do krivog zaključka.

XIV. SUKOB KAPITALA S RADOM I POSLJEDICE TOGA SUKOBA

1. Pokazavši da su povremeni otpor radnika protiv smanjenja nadnica i njihovi povremeni pokušaji povećavanja nadnica neodvojivi od najamnog sustava te da njih određuje sama činjenica što se rad pretvara u robu pa je stoga podložan zakonima koji reguliraju opće kretanje cijena; pokazavši, nadalje, da bi opći rast nadnica rezultirao padom opće profitne stope, ali ne bi utjecao na prosječne cijene robi ni na njezine vrijednosti, naposljetku se onda javlja pitanje: koliko je vjerojatno da će se rad u toj neprestanoj borbi s kapitalom pokazati uspješnim.

Mogu odgovoriti uopćeno i reći kako ono što vrijedi za sve druge vrste robe, vrijedi i za rad, pa će se *tržišna cijena* rada dugoročno prilagoditi *vrijednosti* rada; da će stoga, usprkos svim usponima i padovima i usprkos svemu što on bude činio, radnik u prosjeku dobiti samo vrijednost svoga rada koji se svodi na vrijednost njegove radne snage, a ta je snaga pak određena vrijednošću sredstava za život nužnih za održavanje i reprodukciju te snage, pri čemu je vrijednosti sredstava za život regulirana količinom rada potrebnom da bi se ta sredstva proizvela.

No postoje neka posebna obilježja po kojima se *vrijednost radne snage ili vrijednost rada* razlikuje od vrijednosti svih drugih vrsta robe. Vrijednost radne snage sastoji se od dva elementa – jednoga koji je samo fizički, i drugoga koji je povijesni ili društveni. Njezina *krajnja granica* određena je *fizičkim* elementom; drugim riječima, da bi radnička klasa mogla sebe održavati i reproducirati, da bi uvijekvećila svoj fizički opstanak, mora steći sredstva koja su joj nužno potrebna za život i stvaranje budućih naraštaja. *Vrijednost* tih nužnih sredstava za život je stoga krajnja granica *vrijednosti rada*. Nasuprot tome, duljina radnog dana također je omeđena krajnjim, ali vrlo rastezljivim granicama. Njezina krajnja granica određena je tjelesnom snagom radnika. Ako se njegove životne snage svakodnevno iscrpljuju preko određene granice, ne mogu se uvijek iznova iz dana u dan upotrebljavati. No kao što sam rekao, ta je granica vrlo rastezljiva. Boležljivi i kratkovječni naraštaji svojim će brzim

smjenjivanjem opskrbljivati tržište rada jednako tako dobro kao i niz krepkih i dugovječnih naraštaja.

Osim tog sasvim fizičkog elementa, vrijednost rada je u svakoj zemlji određena i *uobičajenim životnim standardom*. Nije to samo materijalni život već i zadovoljavanje određenih potreba koje proizlaze iz društvenih uvjeta u kojima su ljudi smješteni i u kojima su odrasli. Životni standard u Engleskoj mogao bi se svesti na životni standard u *Irskoj*, a životni standard njemačkog seljaka na životni standard seljaka u Livoniji¹⁹. O važnom utjecaju povijesnih tradicija i društvenih navika u tom smislu možete naučiti iz djela gospodina Thorntona²⁰ *Prenaseljenost*, u kojemu on pokazuje da se prosječne nadnice u različitim poljodjelskim područjima Engleske i danas više ili manje poklapaju s više ili manje povoljnim okolnostima u kojima su ta područja izašla iz kmetstva.

Taj povijesni ili društveni element, na koji otpada dio vrijednosti rada, može biti jači ili slabiji li može čak potpuno nestati tako da ne ostane ništa osim *fizičke granice*. Za vrijeme *protujakobinskog rata* koji je pokrenut, kako je običavao reći onaj nepopravljivi gutač poreza i sinekurist, stari George Rose²¹, da bi se spasile blagodati naše svete vjere od upada francuskih bezbožnika, čestiti engleski zemljoposjednici, o kojima se toliko nježno govorilo na jednome od naših prethodnih sastanaka, spustili su nadnice poljodjelaca čak ispod toga *pukog fizičkog minimuma*, a razliku nužnu za fizički opstanak radničkog soja namirivali su uz pomoć *zakona o sirotinji*. Bio je to veličajan način da se najamni radnik pretvori u roba, a Shakespeareov ponosni slobodnjak u prosjaka.

Usporedite li standardne nadnice ili vrijednosti rada u različitim zemljama i onda u različitim povijesnim epohama u istoj zemlji, ustanovite ćete da *vrijednost rada* sama po sebi nije utvrđena već promjenjiva veličina, čak i uz pretpostavku da su vrijednosti svih ostalih vrsta robe nepromjenjive.

Slična će usporedba pokazati da se ne mijenjaju samo *tržišne profitne stope* već i *prosječne* stope profita.

No što se tiče *profita*, ne postoji nikakav zakon koji bi određivao njegov *minimum*. Ne možemo reći koja je krajnja granica pada profita. A zašto ne možemo odrediti tu granicu? Zato što, iako možemo odrediti *minimalnu* nadnicu, ne možemo odrediti *maksimalnu* nadnicu. Možemo

samo reći, s obzirom na zadane granice radnog dana, da *maksimalan profit* odgovara *fizičkom minimumu nadnice* te da, obzirom na to da su nadnice zadane, *maksimalni profit* odgovara onolikom produljenju radnog dana koji je u stanju podnijeti radnikova tjelesna snaga. Maksimalni profit je stoga ograničen fizičkim minimumom nadnice i fizičkim maksimumom radnog dana. Jasno je da između tih dviju krajnosti *maksimalne profitne stope* može postojati golem raspon varijacija. Određivanje stvarne razine profita jedino se postiže u neprekidnom nadmetanju kapitala i rada, pri čemu kapitalist neprestano teži smanjenju nadnice na njezin fizički minimum i produljenju radnog dana na njegov fizički maksimum, a radnik neprestano gura u suprotnom smjeru.

Tako se to pitanje svodi na pitanje odnosa moći dviju sukobljenih strana.

2. Što se tiče *ograničavanja radnog dana* u Engleskoj, kao i u svim drugim zemljama, to se nikad nije dogodilo bez *intervencije zakonodavstva*. Bez neprestanog pritiska radnika izvana nikad ne bi niti bilo takve intervencije. No u svakom slučaju taj se rezultat ne bi mogao postići privatnom pogodbom radnika s kapitalistima. Upravo je ta nužnost *opće političke akcije* dokaz da je kapital jača strana u svom čisto ekonomskom aspektu.

Što se tiče stvarnog određivanja *granica vrijednosti rada*, to zapravo uvijek ovisi o ponudi i potražnji, hoću reći o potražnji za radom koja se javlja u kapitalu i ponudi rada što postoji među radnicima. U kolonijalnim zemljama zakon ponude i potražnje uvijek ide na ruku radnicima. Iz toga proizlazi razmjerno visoka razina nadnica u Sjedinjenim Američkim Državama. Kapital se ondje može truditi iz petnih žila, ali ne može spriječiti da se tržište rada trajno prazni zbog neprestane pretvorbe najamnih radnika u neovisne, samostalne seljake. Za veliku većinu ljudi u Americi, položaj najamnog radnika samo je privremeno stanje koje oni svakako prije ili kasnije nastoje napustiti. Kako bi popravila tu situaciju u kolonijama, očinska britanska vlada prihvatila je na neko vrijeme takozvanu modernu teoriju kolonizacije koja se sastoji u tome da u kolonijama zacjenjuje zemlju umjetno visoko kako bi se spriječila prebrza pretvorba najamnog radnika u

neovisnog seljaka.

Okrenimo se, međutim, sada starim civiliziranim zemljama u kojima kapital vlada cijelim proizvodnim procesom. Uzmimo, na primjer, rast nadnica u engleskom poljodjelstvu od 1849. do 1859. godine. Koja je posljedica toga? Zemljoposjednici nisu mogli, kako bi ih savjetovao naš prijatelj Weston, povisiti vrijednost pšenice pa čak ni njezine tržišne cijene. Baš naprotiv, morali su se pomiriti s njihovim padom. No u tih su 11 godina uveli sve moguće strojeve, prihvatili stručnije metode proizvodnje, pretvorili dio obradive zemlje u pašnjake, povećali veličinu posjeda, a time i opseg proizvodnje, te su tim i drugim postupcima, smanjujući potražnju za radom tako što su povećavali proizvodnu snagu rada, opet postigli da poljodjelci postanu razmjerno manje potrebni. To je opća metoda uz pomoć koje kapital reagira, brže ili sporije, na rast nadnica u starim, odavno naseljenim zemljama. Ricardo je s pravom primijetio da mehanizacija neprestano konkurira radu te da se često može uvesti samo kad cijena rada dostigne određenu visinu, ali je primjena mehanizacije samo jedna od mnoštva metoda za povećanje proizvodne snage rada. Upravo takav razvoj događaja, zbog kojega je jednostavan rad razmjerno obilan, pojednostavnjuje na drugoj strani kvalificirani rad te mu tako snižava vrijednost.

Isti zakon vrijedi u još jednom obliku. Akumulacija kapitala ubrzat će se usporedo s razvojem proizvodnih snaga rada, čak i ako su nadnice razmjerno visoke. Iz toga bismo mogli zaključiti, kao što je zaključio Adam Smith, u čijemu je vremenu suvremena industrija bila još u svome začetku, kako ubrzana akumulacija kapitala mora zbog tog odnosa ići na ruku radniku, jer će neprestano rasti potražnja za njegovim radom. S tog istog stajališta su se mnogi suvremeni autori pitali kako to, iako je u Engleskoj kapital rastao u proteklih 20 godina toliko mnogo brže od pučanstva, da nadnice nisu više porasle. No usporedo s napredovanjem akumulacije javlja se *rastuća promjena u sastavu kapitala*. Dio ukupnog kapitala koji se sastoji od fiksnog kapitala, strojeva, sirovina, sredstava za proizvodnju u svim mogućim oblicima, neprestano raste u usporedbi s drugim dijelom kapitala koji otpada na nadnice odnosno na kupnju rada. Taj su zakon na više ili manje točan način iznijeli gospodin Barton, Ricardo, Sismondi, profesor Richard Jones, profesor Ramsay, Cherbulliez i drugi.

Ako je omjer tih dvaju elemenata kapitala izvorno bio jedan naprama jedan, napretkom industrije taj će omjer narasti na pet naprema jedan pa i više. Ako se od ukupnog kapitala koji iznosi 600 jedinica izdvoji 300 jedinica za strojeve, sirovine i tako dalje, a ostalih 300 za nadnice, dovoljno je da se ukupni kapital samo udvostruči pa da se stvori potražnja za 600, umjesto za 300 radnika. No ako se od ukupnog kapitala od 600 izdvoji 500 jedinica za mehanizaciju, materijal i tako dalje, a samo stotinu za nadnice, isti kapital mora porasti sa 600 na 3600 kako bi se stvorila potražnja za 600, umjesto za 300 radnika. U razvoju industrije, dakle, potražnja za radom ne ide u korak s akumulacijom kapitala. Ta potražnja će i dalje rasti, ali će njezin porast neprestano opadati u usporedbi s porastom kapitala.

Tih nekoliko napomena bit će dovoljno kako bi se pokazalo da upravo razvoj suvremene industrije mora postupno okrenuti ravnotežu u prilog kapitalistu, a nauštrb radniku te da stoga kapitalistička proizvodnja općenito ne teži porastu, već padu prosječne razine nadnica, odnosno spuštanju *vrijednosti rada* više ili manje na njezinu *minimalnu razinu*. Ako, dakle, u tom sustavu *stvari* teže takvom ishodu, znači li to kako bi se radnička klasa morala odreći svog otpora prodoru kapitala i odustati od pokušaja da što bolje iskoristi povremene prilike za ograničeno poboljšanje svog položaja? Ako bi radnici tako postupili, sveli bi se na bezličnu masu skršenih bijednika kojima nema spasa. Mislim da sam pokazao kako su njihove borbe za poboljšanje nadnica zapravo slučajevi koji se ne mogu izdvojiti iz cijelog najamnog sustava, da su u 99 od stotinu slučajeva njihovi pokušaji povišenja nadnica samo pokušaji održavanja određene vrijednosti rada te da je nužnost njihova pogađanja s kapitalistom o vrijednost njihova rada ukorijenjena u uvjetima u kojima su oni prisiljeni prodavati sebe kao robu. Ako bi kukavički ustuknuli u svom svakodnevnom sukobu s kapitalom, radnici bi time samo lišili sebe mogućnosti za pokretanje bilo kakvog šireg pokreta.

Istodobno, sasvim odvojeno od opće podčinjenosti koja je uključena u najamni sustav, radnička klasa ne bi smjela preuveličavati u vlastitim očima krajnji učinak tih svakodnevnih borbi. Radnici ne bi smjeli zaboraviti da se oni bore s posljedicama, a ne s uzrocima tih posljedica, da samo usporavaju kretanje prema pogoršanju vlastitog položaja, a ne i smjer tog kretanja te da uzimaju sredstvo za umirenje, a ne liječe samu bolest. Stoga oni ne bi smjeli biti potpuno zaokupljeni tim neizbježnim gerilskim ratom

što neprestano izbija zbog neprekidnih prodora kapitala ili promjena na tržištu. Oni moraju shvatiti kako postojeći sustav, sa svim jadima koje nameće radništvu, istodobno stvara *prirodne uvjete* i *društvene oblike* nužne za gospodarsku preuredbu društva. Umjesto konzervativne izreke: ‘*Poštena nadnica za pošten radni dan!*’, oni bi na svoj barjak morali napisati *revolucionarnu* parolu: ‘*Ukinuti najamni sustav!*’

Nakon tog vrlo dugog i, bojim se, zamornog izlaganja, u koje sam bio prisiljen upustiti se kako bih barem donekle obradio temu razgovora, zaključit ću prijedlogom sljedećih zaključaka:

Prvo. Opći rast razine nadnica rezultirao bi padom opće profitne stope, ali ne bi, gledano u cjelini, utjecao na cijene robe.

Drugo. Kapitalistička proizvodnja općenito teži snižavanju, a ne rastu prosječne razine nadnica.

Treće. Sindikati uspješno djeluju kao žarišta otpora protiv prodora kapitala. Oni, međutim, dijelom ne postižu uspjeh zbog nepromišljene upotrebe svoje moći. Oni uglavnom ne postižu uspjeh zato što se ograničavaju na gerilski rat protiv učinka postojećeg sustava umjesto da ga istodobno pokušavaju promijeniti, umjesto da upotrijebe svoje organizirane sile kao polugu za konačno oslobođenje radničke klase, odnosno za konačno ukidanje najamnog sustava.

---

¹ Pristaša Roberta Owena, 1771-1858, britanskog industrijalca, filantropa i socijalnog reformatora, jednog od utemeljitelja socijalizma i zadružnog pokreta – *prim. prev.*

² Engl. *Behive*, radikalni list engleskih radnika, neko vrijeme službeno glasilo I. internacionale – *prim. prev.*

³ *Kapital* – *prim. ur.*

⁴ Andrew Ure, 1778-1857, škotski kemičar i apologet kapitalizma; Nassau William Senior, 1790-1884, engleski ekonomski teoretičar; obojica su se protivili smanjenju radnog vremena u industriji – *prim. prev.*

⁵ Zakon o maksimumu uveden je u Francuskoj 1792. za vrijeme Francuske revolucije. Njime su utvrđene maksimalne cijene za robu i standardne nadnične stope. Glavni pristaše zakona bili su takozvani ‘luđaci’ koji su zastupali interese gradske i seoske sirotinje. Vođa jakobinaca Robespierre uveo je taj zakon kad su jakobinci iz taktičkih razloga stvorili *blok* s ‘luđacima’. – *prim. ur.*

⁶ Ti iznosi, 55 i 70 šilinga, odnose se na ukupne nadnice skupine od pet radnika. Nadnica svakog radnika u skupini porasla bi sa 11 na 14 šilinga. – *prim. ur.*)

⁷ Krimski rat koji su od 1854. do 1856. Britanija, Francuska, Austrija, Otomansko Carstvo i Sardinsko Kraljevstvo vodili protiv Rusije – *prim. prev.*

⁸ Žitna mjera ekvivalentna 290,9 litara – *prim. prev.*

⁹ Uvozne carine na snazi u Britaniji od 1815. do 1846. godine, uvedene radi zaštite cijena domaćih žitarica – *prim. prev.*

¹⁰ David Urquhart, 1805-1877, škotski diplomat i pisac – *prim. prev.*

¹¹ Stari engleski zlatnik u vrijednosti 20 šilinga, odnosno jedne funte – *prim. prev.*

¹² David Ricardo, 1772-1823, engleski poslovni čovjek, političar i ekonomski teoretičar; poznat po svojoj teoriji komparativne prednosti – *prim. prev.*

¹³ Britanska mjera za žitarice, 36,35 litara – *prim. prev.*

¹⁴ Promicatelji ekonomske teorije u Francuskoj u 18. stoljeću prema kojemu, za razliku od merkantilizma, samo proizvodnja stvara višak vrijednosti, a ne trgovina; fiziokrati su zemljišnu rentu držali jedinim oblikom viška vrijednosti i stoga poljodjelstvo jedinim proizvodnim radom. – *prim. ur.*

¹⁵ Ime morskog čudovišta, spominje se u Evanđelju po Ivanu; Hobbesov političko-filozofski spis o ustroju društva – *prim. prev.*

¹⁶ Ratovi Britanije protiv revolucionarnog jakobinskog režima u Francuskoj 1792-1815 – *prim. prev.*

---

¹⁷ Thomas Robert Malthus, 1766-1833, engleski anglikanski svećenik, filozof, demograf i ekonomski teoretičar, najpoznatiji po svojoj tezi da rast pučanstva dugoročno nadmašuje rast proizvodnje hrane pa čovječanstvo neizbježno upada u krize ako ne ograniči svoj priraštaj – *prim. prev.*

¹⁸ Pokrajina na sjeverozapadu Engleske, povijesna kolijevka tekstilne industrije – *prim. prev.*

¹⁹ Nekadašnja baltička država čiji se povijesni teritorij danas nalazi na području Estonije i Letonije – *prim. prev.*

²⁰ William Thornton, 1813-80, britanski ekonomski teoretičar, suvremenik i suradnik Johna Stuarta Milla – *prim. prev.*

²¹ Britanski političar, 1744-1817, ministar financija u više vlada – *prim. prev.*